

*Це неофіційний переклад оригінального документу,
написаного англійською мовою;
у випадку розбіжностей, просимо звертатися
до оригіналу англійською мовою.*

**Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних
Націй з прав людини**

**Права людини в контексті відправлення правосуддя у
кримінальних справах, пов'язаних з конфліктами
в Україні
квітень 2014 – квітень 2020**

Зміст

I.	Резюме.....	1
II.	Методологія	4
III.	Контекст	4
IV.	Нормативно-правова база	6
V.	Проблеми з правами людини у кримінальних провадженнях, пов'язаних із конфліктом, що розглядаються українськими судами.....	8
A.	Право на свободу (до винесення вироку).....	8
1.	Затримання.....	8
2.	Досудове тримання під вартою.....	9
B.	Право на судовий розгляд без невинуватої затримки	11
C.	Право на захисника.....	13
D.	Право на розгляд справи незалежним судом	16
1.	Втручання з боку урядових суб'єктів	16
2.	Втручання з боку груп, які заохочують до насильства	18
E.	Право на ефективний засіб правового захисту від порушень із боку урядових сил	19
F.	Право не бути приневоленим до давання свідчень проти самого себе чи до визнання себе винним	19
G.	Право бути судженим у своїй присутності	21
VI.	Проблеми з правами людини на території, яка контролюється озброєними групами.....	22
A.	Нормативна база, що застосовується «Донецькою народною республікою» і «Луганською народною республікою»	22
B.	Незалежний і неупереджений перегляд адміністративного затримання та судовий контроль за досудовим триманням під вартою	24
C.	Право не бути приневоленим до давання свідчень	26
D.	Право мати достатній час і можливість для підготовки свого захисту та право мати захисника	27
E.	Право на розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом.....	29
F.	Право на публічний судовий розгляд і право бути судженим у своїй присутності	30
G.	Право на перегляд вироку	31
VII.	Проблеми з правами людини у пов'язаних із конфліктом кримінальних провадженнях у Криму.....	32
A.	Ретроспективне застосування кримінального закону	32
B.	Право на справедливий судовий розгляд	33
1.	Право на публічний розгляд справи	33
2.	Право на розгляд справи незалежним і неупередженим судом	33
3.	Право на правову допомогу	35
VIII.	Висновки та рекомендації.....	38
Додаток 1	42

Цей папір сертифікований як екологічно безпечний. Будь ласка, сприяйте збереженню навколишнього середовища, переробивши цей документ.

I. Резюме

1. Ця доповідь Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) досліджує порушення прав людини, вчинені в ході кримінальних проваджень і процесів, пов'язаних із збройними конфліктами на сході України та в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, тимчасово окупованих Російською Федерацією¹ (надалі – Крим), в період з 14 квітня 2014 р. до 13 квітня 2020 р. Вона ґрунтується на роботі Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні (ММПЛУ)², яка здійснювала моніторинг і аналіз індивідуальних справ, які мали місце на всій території України, включаючи Крим та територію, яка контролюється самопроголошеною «Донецькою народною республікою» та самопроголошеною «Луганською народною республікою»³.

2. УВКПЛ нагадує, що суверенітет, єдність та територіальна цілісність України в її міжнародно визнаних кордонах, були підтверджені резолюцією Генеральної Асамблеї 68/262. Ця доповідь фокусується на питаннях, пов'язаних із правами людини⁴.

3. Маючи безперешкодний доступ до судових засідань та місць несвободи на території, яка контролюється Урядом України, УВКПЛ задокументувало 590 індивідуальних справ та здійснило моніторинг 1 280 засідань. Для порівняння, на території, яка контролюється самопроголошеними «республіками», УВКПЛ не мало доступу до місць несвободи і мало обмежений доступ до «проваджень», однак все одно задокументувало 305 справ та здійснило моніторинг 71 «засідання». УВКПЛ не має доступу до Криму, а відтак не могло здійснювати безпосередній моніторинг будь-яких судових засідань, які відбувалися там. Незважаючи на це УВКПЛ задокументувало 106 справ у Криму.

4. В той час, як озброєні групи та інші недержавні актори не можуть бути сторонами міжнародних договорів з прав людини, вони повинні поважати стандарти у сфері прав людини, якщо вони здійснюють квазі-державні функції та контроль над певною територією, та коли їхні дії впливають на права людини осіб, які знаходяться під їхнім контролем. Таким чином, враховуючи мандат УВКПЛ просувати та захищати права людини всіх і всюди, ця доповідь дає оцінку тому, який вплив має здійснення квазі-державних функцій цими акторами на права людини осіб, які проживають в межах тих територій. Вона жодним чином не легітимізує відповідні процеси або структури.

5. У провадженнях, пов'язаних з конфліктом, що знаходяться на розгляді української системи правосуддя, підозрюваним зазвичай інкримінують злочини проти основ національної безпеки України або окремі злочини проти громадської безпеки, в тому числі членство або приналежність до озброєних груп⁵. В таких кримінальних провадженнях УВКПЛ спостерігало систематичні порушення прав на свободу та особисту недоторканність, на правову допомогу, справедливий розгляд справи компетентним, незалежним та безстороннім судом без невинуватих затримок, бути присутнім під час розгляду справи та на ефективний засіб правового захисту, а також порушення права не бути примушеним визнавати свою вину.

6. На території, яка контролюється Урядом України, УВКПЛ відмічало, що порушення права на свободу осіб, яких притягають до кримінальної відповідальності за

¹ Генеральна Асамблея, *Ситуація в галузі прав людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, Україна*, Резолюція 73/263, A/RES/73/263 (22 грудня 2018), п. 11.

² ММПЛУ була розміщена в березні 2014 року для здійснення моніторингу ситуації з правами людини в Україні з особливою увагою на її східні і південні регіони, та на тимчасово окуповану Автономну Республіку Крим та місто Севастополь, Україна.

³ Далі по тексту – «Донецька народна республіка» та «Луганська народна республіка» або разом – самопроголошені «республіки».

⁴ Такі специфічні терміни, як «законодавство», «кримінальне переслідування», «суд» та ін. використовуються виключно для зручності читачів, і для того, щоб надати максимально точний опис конкретних рішень, документів та структур з метою визначення потреб в захисті прав людини (та засобів такого захисту) для населення, яке постраждало.

⁵ Злочини проти основ національної безпеки України (статті 109-114¹, Розділ I Особливої частини Кримінального кодексу України) та окремі злочини проти громадської безпеки (статті 258-258⁵, Розділ IX Особливої частини Кримінального кодексу України) майже не інкримінувалися раніше. Їхне систематичне застосування співпало з початком збройного конфлікту через застосування законодавства про боротьбу з тероризмом. Для цілей цієї доповіді ці злочини разом називаються «злочини, пов'язані з конфліктом».

злочини, пов'язані з конфліктом, є поширеними. Протягом звітної періоду затримання таких осіб часто відбувалося без ухвали суду, – з порушенням національного законодавства. Всупереч міжнародному праву прав людини, до них часто автоматично застосовувався та подовжувався запобіжний захід у вигляді тримання під вартою.

7. У доповіді порушуються питання щодо права на захисника. Адвокати, призначені державою, які були залучені до більшості кримінальних проваджень, пов'язаних із конфліктом, часто надавали послуги низької якості, і діяли не в найкращих інтересах своїх клієнтів. На додачу, у 2017 та 2018 рр. УВКПЛ задокументувало вісім випадків нападів на адвокатів, які здійснювали захист осіб у провадженнях, пов'язаних з конфліктом, на оплатній основі. Ці напади були пов'язані з професійною діяльністю адвокатів.

8. УВКПЛ занепокоєне через втручання в незалежність суддів, які розглядали провадження, пов'язані з конфліктом; найбільш частими вони були у 2017 та 2018 рр. У деяких з цих справ прокурори здійснювали тиск на суддів шляхом реєстрації кримінальних проваджень проти тих, хто ухвалював рішення на користь підозрюваних або обвинувачених, в той час як в інших – судді піддавалися нападкам з боку членів крайніх правих та інших груп, які намагалися примусити суддів ухвалити певні рішення. Співробітники поліції, які часто були присутні при цьому, не попереджали та не припиняли ці дії, а згодом – не здійснювали їхнє ефективне розслідування.

9. Протягом звітної періоду був відсутній доступ до судових засобів правового захисту у випадку порушень прав людини, вчинених в ході кримінального переслідування у справах, пов'язаних з конфліктом. Суди часто не реагували на скарги підозрюваних та обвинувачених про катування, жорстоке поводження та незаконні затримання.

10. УВКПЛ занепокоєне через достовірні повідомлення, задокументовані в період між 2014 і 2020 рр., що ілюструють широке використання вимушених зізнань у провадженнях, пов'язаних з конфліктом. На підставі зібраної інформації, у щонайменше 55 справах, затримані особи були примушені обмовити себе на камеру. УВКПЛ також занепокоєне, що обвинувальні вирокі на підставі угод про визнання винуватості та визнанні вини можуть бути наслідком тиску, що витікає з комбінації вищевказаних порушень прав людини: майже автоматичного тримання під вартою в ході затяжних судових процесів на стадії досудового розслідування, низької якості правової допомоги, що надається адвокатами з системи безоплатної правової допомоги, а також неспроможність органів влади належним чином відреагувати на ці порушення. На практиці судді затверджували угоди про визнання винуватості без розгляду обставин їх укладення або суті справи, що підвищувало ризик зловживання зі сторони обвинувачення з метою забезпечення обвинувальних вироків за відсутності достатніх доказів.

11. Всупереч міжнародним стандартам прав людини, українське законодавство, що регулює кримінальні провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*), не передбачає право засудженої особи на повторний розгляд справи після ухвалення вироку, що позбавляє таку особу права представити свою позицію у справі. На додачу держава перебування може послатися на цей процесуальний недолік як на підставу для відмови у екстрадиції осіб, засуджених *in absentia*, тим самим перешкоджаючи виконанню таких вироків і нівелюючи зусилля щодо притягнення винних до відповідальності та право жертв на ефективний засіб правового захисту.

12. На території, яка контролюється самопроголошеними «республіками», УВКПЛ встановило, що ані «законодавство», ані практика його застосування не забезпечують дотримання базових елементів права на справедливий судовий розгляд та суміжні права людини осіб, «обвинувачених» у «злочинах», пов'язаних з конфліктом⁶. Насамперед, застосування тримання під вартою без зв'язку з зовнішнім світом (інкомунікадо) без будь-якого незалежного контролю протягом періоду до кількох місяців до того, як формально почнеться «розслідування», позбавляє осіб захисту, на який вони мають

⁶ Для цілей розділу цієї доповіді, що описує порушення права людини на справедливий судовий розгляд на території, яка контролюється самопроголошеними «республіками», «злочини», пов'язані з конфліктом означають «притягнення до кримінальної відповідальності» осіб, які, як вважається, мали зв'язки з Урядом України або мали проукраїнські погляди. «Обвинувачення», висунуті проти таких осіб, включали шпигунство, диверсію, державну зраду, тероризм та незаконне поводження зі зброєю.

право в кримінальних провадженнях. В поєднанні з відсутністю доступу незалежних спостерігачів з прав людини, в тому числі й УВКПЛ, до місць несвободи на цій території, це викликає занепокоєння з приводу застосування катувань та жорстокого поводження для забезпечення отримання зізнань від затриманих осіб.

13. УВКПЛ також відмічало, що «судові процеси» на території, яка контролюється самопроголошеними «республіками», характеризуються відсутністю доступу до самостійно обраного захисника, закритими «судовими засіданнями» та відсутністю незалежності та неупередженості «суддів». УВКПЛ занепокоєне, що адвокатам та їхнім радам на цій території бракує незалежності, і вони не надають ефективний захист «обвинуваченим». Наостанок, УВКПЛ занепокоєне діяльністю «військових судів», оскільки вони розглядали справи цивільних осіб і проводили закриті «судові засідання». Всі ці порушення викликають занепокоєння щодо загальної справедливості цих «проваджень».

14. Порушення прав людини в контексті кримінальних проваджень викликали занепокоєння ще до початку збройного конфлікту на сході України⁷. Збройний конфлікт на сході погіршив існуючі проблеми та додав нові. Кримінальні провадження, пов'язані зі збройним конфліктом, слугують своєрідним лакмусовим тестом для всієї системи кримінального правосуддя на території, яка контролюється Урядом України. УВКПЛ відмічає, що деякі порушення прав людини обумовлені нормативно-правовою базою, а відтак можуть в рівній мірі стосуватися осіб, яких притягають до кримінальної відповідальності за злочини, не пов'язані з конфліктом, по обидві боки від лінії зіткнення. Ця доповідь та її рекомендації, адресовані Уряду України та її міжнародним партнерам з метою посилення незалежності суддів, процесуальних гарантій і захисту прав людини.

15. УВКПЛ занепокоєне, що на території, яка контролюється самопроголошеними «республіками», вищевказані порушення прав людини можуть вчинятися також і в «провадженнях», не пов'язаних із збройним конфліктом. Відтак, ця доповідь адресується акторам із самопроголошених «республік» з метою припинення практик, що порушують права людини.

16. Як окупаційна держава в Криму, Російська Федерація зобов'язана дотримуватися зобов'язань з прав людини, в тому числі в питаннях відправлення правосуддя. У справах, пов'язаних з конфліктом⁸, за якими спостерігало УВКПЛ, окупаційна держава використовувала систему правосуддя, що часто не забезпечувала право на справедливий судовий розгляд та гарантії належної правової процедури. УВКПЛ занепокоєне фактами залякування адвокатів, які здійснювали захист клієнтів, що виступали проти присутності Російської Федерації в Криму, та через перешкоджання здійсненню ними своїх професійних обов'язків щодо своїх клієнтів. УВКПЛ також занепокоєне повідомленнями про неефективний захист, який надавався адвокатами з системи безкоштовної юридичної допомоги їхнім клієнтам у таких провадженнях, та недотриманням принципу рівності і змагальності сторін. Більше того, у деяких справах судді застосовували кримінальне законодавство Російської Федерації ретроспективно до подій, які передували окупації Криму.

⁷ Див., наприклад, *Доповнення до Доповіді Робочої групи з питань свавільних затримань за результатами місії в Україну «Просування та захист всіх прав людини, громадянських, політичних, економічних, соціальних та культурних, включаючи право на розвиток, А/HRC/10/21/Add.4, параграфи 35 та 98 (g), доступне за посиланням undocs.org/A/HRC/10/21/ADD.4.*

⁸ Для цілей цієї доповіді «справи, пов'язані з конфліктом» у Криму означають кримінальні провадження щодо осіб, які, як вважається, мали зв'язки з Урядом України, мали проукраїнські погляди, критикували окупацію Російською Федерацією Криму, а також були учасниками організацій, заборонених в Російській Федерації, однак які працюють на законних підставах на материковій частині України. Обвинувачення висунуті проти таких осіб включають, зокрема, шпигунство, саботаж, державну зраду, тероризм, незаконне поводження зі зброєю, екстремізм та участь у терористичних організаціях. Ця доповідь також включає випадки притягнення до кримінальної відповідальності громадян України, заарештованих в Криму, однак переведених до Російської Федерації для суду та/або відбування покарання.

II. Методологія

17. Доповідь ґрунтується на 673 поглиблених інтерв'ю з жертвами та свідками порушень прав людини, що були вчинені в контексті 517 кримінальних проваджень, пов'язаних зі збройним конфліктом на сході України⁹. Інформація також була отримана від родичів жертв та їхніх адвокатів, представників органів влади, громадянського суспільства та інших джерел, в ході моніторингу 1 280 судових засідань, а також з більш ніж 3 300 судових рішень, офіційних документів, відкритих джерел і інших релевантних матеріалів. Висновки включаються до доповіді за умови, що дотримано стандарт доведення, який передбачає наявність «достатніх підстав», а саме, коли спираючись на сукупність перевіреної інформації, звичайний розсудливий спостерігач мав би достатні підстави вважати, що описані факти дійсно мали місце, і коли робляться правові висновки, що такі факти містять усі елементи порушення.

18. УВКПЛ зобов'язане захищати свої джерела, а відтак забезпечує збереження їхньої конфіденційності. УВКПЛ не розкриває будь-яку інформацію, яка може призвести до ідентифікації своїх джерел, окрім випадків, коли вони дали інформовану згоду на це і оцінка УВКПЛ підтверджує відсутність потенційного ризику шкоди або відшати.

19. На території, яка контролюється Урядом України, УВКПЛ має повну свободу пересування та безперешкодний доступ до осіб, які тримаються під вартою, та місць несвободи. Для порівняння, на території, яка контролюється самопроголошеними «республіками», діяльність УВКПЛ була суворо обмежена з липня 2018 року. Більше того, УВКПЛ ніколи не мала безперешкодного конфіденційного доступу до місць несвободи, що істотно обмежує спроможність УВКПЛ отримувати інформацію з першоджерел за допомогою конфіденційних інтерв'ю з особами, які тримаються під вартою. В період між квітнем 2017 та липнем 2018 рр. УВКПЛ мало обмежений доступ до «судових засідань» у справах, пов'язаних з конфліктом, що зазвичай проводилися в закритому режимі¹⁰. Незважаючи на ці перешкоди, УВКПЛ здійснило моніторинг 71 «судового засідання», проінтерв'ювало 453 особи, та проводило дистанційний моніторинг та аналіз інформації, отриманої з низки інших джерел, включаючи «судові рішення», відповіді «органів влади» та інформації з відкритих джерел для перевірки повідомлень про порушення прав людини, вчинених на цій території.

20. Через відсутність доступу УВКПЛ здійснювало дистанційний моніторинг ситуації з правами людини в Криму на постійній основі з березня 2014 року. УВКПЛ провело 183 прямих поглиблених інтерв'ю з жертвами і свідками порушень прав людини, а також із родичами жертв і їхніми адвокатами, представниками Уряду, громадянського суспільства та іншими зацікавленими особами. УВКПЛ збирає та аналізує інформацію з реєстрів судових рішень, документів, офіційної державної статистики, відкритих джерел та інших актуальних матеріалів, та аналізує законодавство України та Російської Федерації, що має вплив на здійснення прав людини в Криму. УВКПЛ також здійснює регулярний моніторинг пунктів пропуску через адміністративну межу (АМ) між материковою Україною та Кримом.

III. Контекст

21. З 21 листопада 2013 року по 20 лютого 2014 року Київ та інші регіони України охопили масштабні протести, які розпочалися через рішення тодішнього Президента Віктора Януковича не підписувати Угоду про асоціацію з Європейським Союзом. Протести характеризувалися насильством та надмірним застосуванням сили міліцією та іншими правоохоронними органами. Такі випадки мали місце перш за все біля Майдану

⁹ Ці 517 проваджень представляють приблизно 80 відсотків кримінальних проваджень, пов'язаних з конфліктом, де підозрювані та/або обвинувачені трималися під вартою до винесення вироку судами Дніпропетровської, Донецької, Харківської, Київської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Сумської, Вінницької, Запорізької та Житомирської областей.

¹⁰ До 2017 року УВКПЛ не намагалося отримати доступ до «судових процесів» на території, яка контролюється самопроголошеними «республіками».

Незалежності в Києві і призвели до загибелі 98 осіб, в тому числі 13 правоохоронців¹¹. 21 лютого 2014 року, Президент Янукович втік з України, а наступного дня Верховна Рада України проголосувала за усунення його з посади¹².

22. 27 лютого 2014 року, чоловіки в уніформі без розпізнавальних знаків захопили Верховну Раду Криму та розпустили Раду Міністрів Криму. 16 березня 2014 року був проведений «референдум» щодо входження Криму до складу Російської Федерації¹³. Незабаром після цього, 18 березня 2014 року, Російська Федерація і «Республіка Крим» підписали «Договір про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим» («Договір про прийняття»), за яким Крим було фактично анексовано Російською Федерацією¹⁴.

23. Договір про прийняття передбачав перехідний період до 1 січня 2015 року для повного застосування законодавства Російської Федерації у Криму. Це призвело до тотальної заміни українського кримінального законодавства на кримінальне законодавство Російської Федерації, всупереч зобов'язанню за міжнародним гуманітарним правом дотримуватися чинного законодавства окупованої території¹⁵.

24. Особи, які виступали проти окупації Криму Російською Федерацією або критикували окремі аспекти політики Російської Федерації в Криму, як-от журналісти, блогери, прихильники Меджлісу¹⁶, проукраїнські активісти та учасники протестів на Майдані, ставали мішенню для кримінальних переслідувань за новим законодавством, що застосовувалося в Криму. Особи без відкритої приналежності до будь-яких політичних організацій, які однак відстоювали суворе дотримання догматів ісламу, були обвинувачені у приналежності до екстремістських груп, заборонених в Російській Федерації і притягнені до відповідальності за кримінальним законодавством Російської Федерації, що застосовується у Криму.

25. З початку квітня 2014 року, групи озброєних людей почали захоплювати будівлі урядових установ по всій території Донецької та Луганської областей. Після отримання контролю над певними територіями у цих областях, озброєні групи проголосили незалежність від України та створення «Донецької народної республіки» та «Луганської народної республіки», відповідно. 11 травня 2014 року обидві самопроголошені «республіки» провели «референдум» для підтвердження «актів проголошення незалежності». Самопроголошені «республіки» не були визнані ані Урядом України, ані міжнародною спільнотою. З моменту створення, обидві самопроголошені «республіки» почали розглядати «кримінальні справи».

26. Уряд України розцінює обидві самопроголошені «республіки» як терористичні організації¹⁷. У відповідь на захоплення адміністративних будівель в Донецькій і

¹¹ Див., наприклад, УВКПЛ, *Відповідальність за вбивства в Україні з січня 2014 року по травень 2016 року*, доповідь доступна за посиланням www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ONCHRTematicReportUkraineJan2014-May2016_UA.pdf, та інформаційну довідку ММПЛІУ, *Відповідальність за вбивства та насильницькі смерті під час протестів на Майдані*, доступна за посиланням: www.un.org.ua/images/documents/4698/Accountability%20for%20Killings%20and%20Violent%20Deaths%20During%20the%20Maidan%20Protest_3.pdf.

¹² Верховна Рада України, *Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України*, Постанова No. 757-VII, доступна за посиланням: zakon.rada.gov.ua/laws/show/757-VII#Text.

¹³ «Референдум» був визнаний недійсним Урядом України, а також Генеральною Асамблеєю, яка заявила, що референдум «не маючи законної сили, не може бути підставою для будь-якої зміни статусу Автономної Республіки Крим або міста Севастополя» (резольція Генеральної Асамблеї 68/262, параграф 5). Див. також першу доповідь УВКПЛ щодо Криму, параграфи 5, 24 та 28.

¹⁴ Резольція Генеральної Асамблеї 71/205 засудила тимчасову окупацію частини України – Криму – Російською Федерацією і підтвердила невизнання її анексії.

¹⁵ Стаття 45 Конвенції (IV) про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі, Гаага, 18 жовтня 1907 року, та стаття 64, Женевська конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни.

¹⁶ Меджліс – це орган самоврядування кримськотатарського народу, що також має повноваження виконавчої влади. Меджліс бойкотував референдум та ініціював публічні протести на підтримку того, щоб Крим залишався у складі України. Він був заборонений у квітні 2016 року Верховним судом Криму.

¹⁷ Див. Заяву Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків», схвалена 21 квітня 2015 року, доступна за посиланням zakon.rada.gov.ua/laws/show/337-19. УВКПЛ відмічає, що не існує рішення суду або

Луганській областях, Уряд України розпочав «антитерористичну операцію»¹⁸, яка обумовила застосування анти-терористичного законодавства у кримінальних провадженнях, пов'язаних із збройним конфліктом.

27. Відсутність доступу органів влади України до території, яка контролюється самопроголошеними «республіками», та її жителів, ускладнюють розслідування порушень прав людини, вчинених там, які рідко призводили до притягнення винних у цих порушеннях до відповідальності. УВКПЛ відомо лише про чотири вироки у провадженнях, пов'язаних із конфліктом, за обвинуваченнями, що пов'язані із порушеннями прав людини. Висновки УВКПЛ свідчать, що більшість осіб, обвинувачуваних у членстві або приналежності до озброєних груп, проживали в Донецькій та Луганській областях¹⁹. Більшість із них були чоловіки: 520 обвинувачених у 408 кримінальних провадженнях; а 70 – жінки у 61 кримінальному провадженні. Більшість з них були обвинувачені в членстві або підтримці озброєних груп²⁰. Обвинувачення у посяганні на територіальну цілісність і недоторканність України та державній зраді (злочини проти основ національної безпеки) були менш поширеними, і висувалися в основному проти тих, хто не підтримував оборонну політику України або навпаки – підтримував самопроголошені «республіки».

28. На території, яка контролюється самопроголошеними «республіками», більшість із тих, кого «притягали до кримінальної відповідальності» у зв'язку з конфліктом, були особи, які, як вважалося, були пов'язані з українськими збройними силами або органами безпеки, які вчиняли «підривну діяльність» проти самопроголошених «республік»²¹. Більшість із них проживали на території, яка контролюється самопроголошеними «республіками», або регулярно подорожували туди. Із 305 осіб, за чіми справами стежило УВКПЛ, більшість були чоловіки – 248, 52 – жінки, та 5 хлопчиків.

IV. Нормативно-правова база

29. Право на справедливий судовий розгляд є частиною звичаєвого міжнародного права прав людини²² і звичаєвого міжнародного гуманітарного права²³. Це ПРАВО закріплене у низці широко ратифікованих міжнародних²⁴ і регіональних договорів з міжнародного права прав людини²⁵ і міжнародного гуманітарного права²⁶.

адміністративного органу, яке б проголошувало або визнавало самопроголошені «республіки» та/або їхні утворення терористичними організаціями.

¹⁸ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року “Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України”», 14 квітня 2014 року, доступний за посиланням zakon2.rada.gov.ua/laws/show/405/2014.

¹⁹ У декількох кримінальних провадженнях щодо членства у озброєних групах обвинуваченими були іноземці, в тому числі громадяни Російської Федерації та Бразилії.

²⁰ Наприклад, за збирання інформації про переміщення українських військових і передачу цієї інформації телефоном дійсним членам озброєних груп. У деяких випадках, обвинувачені заявляли, що вони розмовляли зі своїми близькими, які проживають на території, яка контролюється самопроголошеними «республіками».

²¹ «Підривна діяльність» як злочини, пов'язані з конфліктом, включають в себе тероризм, екстремізм, шпигунство, державну зраду, диверсію, насильницьке захоплення влади, посягання на життя державного діяча, збройне повстання та незаконне поводження зі зброєю.

²² Загальна декларація прав людини, стаття 10: «Кожна людина, для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом».

²³ Міжнародний комітет червоного хреста (МКЧХ), *Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми*, Норма 100. Гарантії справедливого судового розгляду: «Ніхто не може бути визнаний винним та засуджений, окрім як в результаті справедливого судового розгляду, що надає усі основні судові гарантії».

²⁴ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, стаття 14; Конвенція ООН про права дитини, стаття 40.

²⁵ Європейська конвенція з прав людини, стаття 6; Американська конвенція з прав людини, стаття 8; Африканська хартія прав людини і народів, стаття 5.

²⁶ Стаття 3 спільна для чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а також Перша Женевська Конвенція, стаття 49; Друга Женевська Конвенція, стаття 50, Третя Женевська

30. Це право охоплює низку процесуальних прав і юридичних гарантій. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (МПГПП)²⁷ забороняє свавільний арешт та тримання під вартою, гарантує судовий контроль за позбавленням волі та наділяє осіб, яких притягають до кримінальної відповідальності, зокрема, правом бути повідомленим при арешті про причини арешту та про пред'явлене обвинувачення, а також про права заарештованої особи та про те, як ними скористатися. Він також передбачає, що розгляд справи має бути справедливим і публічним і проводитися компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону. Особи не повинні бути примушені давати свідчення проти самих себе, і мають право на розгляд справи проти себе без невинуватої затримки, за їх присутності і захищати себе самостійно або за посередництвом самостійно обраного захисника, чи то найнятого, чи то призначеного, у разі відсутності коштів, щоб за нього платити. У випадку порушення їхніх прав, особи повинні мати досуп до засобу правового захисту.

31. В той час, як озброєні групи та інші недержавні актори не можуть бути сторонами міжнародних інструментів прав людини, все більше визнання отримує позиція, що якщо вони здійснюють квазі-державні функції та контроль над певною територією, вони повинні поважати стандарти у сфері прав людини, коли їхні дії впливають на права людини осіб, які знаходяться під їхнім контролем²⁸.

32. У ситуаціях збройного конфлікту та окупації міжнародне гуманітарне право застосовується паралельно з міжнародним правом прав людини. Міжнародне гуманітарне право забороняє засудження і застосування покарань без вироку суду, що забезпечує дотримання всіх процесуальних гарантій, що визнані невід'ємними. Усі сторони залучені до збройного конфлікту повинні забезпечити, що притягнення до кримінальної відповідальності відбувається із дотриманням, принаймні: права на незалежний і безсторонній суд, права на інформацію і захист, презумпції невинуватості, права обвинуваченого на судовий розгляд у його/її присутності, права не буди примушеним давати свідчення проти себе або визнавати себе винним, права бути проінформованим про його/її права на оскарження вироку в судовому чи іншому порядку, та про строк, протягом якого можливо скористатися цим правом, а також заборони свавільного позбавлення волі²⁹. У ситуації окупації, за міжнародним гуманітарним правом окупаційна держава повинна поважати наведені вище права на справедливий судовий розгляд³⁰. Кримінальне законодавство на окупованій території повинно залишатися в силі, за винятком деяких обмежених виключень, і

Конвенція, статті 102-108; Четверта Женевська Конвенція, статті 5 та 66-75; Додатковий Протокол (I), стаття 75; Додатковий Протокол (II), стаття 6.

²⁷ Ратифікований Україною 12 листопада 1973 року.

²⁸ Незалежна міжнародна комісія з розслідувань подій в Сирійській Арабській Республіці у своїй Доповіді A/HRC/19/69 дійшла висновку, що «як мінімум правозахисні зобов'язання, що носять характер імперативних норм міжнародного права (*jus cogens*), є обов'язковими для держав, окремих осіб і колективних недержавних утворень, включаючи озброєні групи. Для діянь, що порушують норми *jus cogens*, таких, наприклад, як катування або насильницькі зникнення, виправдань бути не може». Комітет ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок вважає, що «[...] коли озброєна група здійснює значний контроль над територією та населенням та має визначену політичну структуру, недержавні суб'єкти зобов'язані поважати міжнародні права людини» (Загальна рекомендація № 30, 2013). Рада Безпеки ООН суворо засудила «триваючі порушення міжнародного гуманітарного права та повсюдні порушення та ущемлення прав людини, які вчиняються озброєними групами» у Центральноафриканській Республіці (резолюція 2127 (2013), параграф 17). Щодо ситуації в Демократичній Республіці Конго Рада Безпеки нагадала всім сторонам, «що вони повинні дотримуватися міжнародних гуманітарних стандартів та забезпечувати повагу до прав людини в секторах, які знаходяться під їхнім контролем» (заява Голови Ради Безпеки, S/PRST/2002/27(2002)), та зазначив, що «КОД-Гома повинно... забезпечити, щоб всім порушенням прав людини та безкарності у всіх районах, які знаходяться під його контролем, був покладений край» (заява Голови Ради Безпеки, S/PRST/2002/22(2002)).

²⁹ Див. статтю 3 спільну для чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а також Перша Женевська Конвенція, стаття 49; Друга Женевська Конвенція, стаття 50, Третя Женевська Конвенція, статті 102-108; Додатковий Протокол (I), стаття 75; Додатковий Протокол (II), стаття 6. Див. також МКЧХ, *Звичайне міжнародне гуманітарне право. Норми*, Норми 100-102.

³⁰ Четверта Женевська Конвенція, статті 5, 71-76 та 126.

застосовуватися судами окупованої території, які повинні мати можливість функціонувати³¹.

33. Римський статут Міжнародного Кримінального Суду³² також визначає військовим злочином винесення вироків та їх виконання щодо осіб, які не беруть або перестали брати активну участь у бойових діях, без попереднього рішення суду, що забезпечує всі вищенаведені процесуальні гарантії³³.

V. Проблеми з правами людини у кримінальних провадженнях, пов'язаних із конфліктом, що розглядаються українськими судами

34. Моніторинг УВКПЛ виявив численні порушення прав обвинувачених на справедливий суд, на свободу і на ефективний засіб правового захисту у кримінальних провадженнях, пов'язаних із конфліктом. Деякі порушення випливають із вад у законодавстві, інші – з практики його застосування.

A. Право на свободу (до винесення вироку)

35. УВКПЛ установило, що право на свободу часто порушувалося через затримання підозрюваних у справах, пов'язаних із конфліктом, без ухвали суду та через відсутність з боку судів ефективного контролю за досудовим триманням під вартою, всупереч міжнародним нормам і національному законодавству. УВКПЛ задокументувало 435 випадків, коли затримання здійснювалося без ухвали суду, коли суди не розглядали заяви про незаконне затримання або не розглядали альтернативи досудовому триманню під вартою, в результаті чого підозрювані або обвинувачені залишалися у попередньому ув'язненні впродовж кількох років.

1. Затримання

36. Затримання порушує міжнародне право прав людини, якщо воно не відповідає національному законодавству або є іншим чином свавільним. Хоча держави можуть визначати причини та підстави затримання, вони повинні забезпечити дотримання процедур, установлених їхнім законодавством³⁴. Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК України) дозволяє затримувати особу на підставі ухвали суду³⁵. Як

³¹ Кримінальне законодавство може бути скасовано або його дія може бути призупинена окупаційною державою, якщо воно становить загрозу її безпеці або перешкоджає виконанню вимог, перелічених у Четвертій Женевській Конвенції. Див. Четверту Женевську Конвенцію, ст. 64.

³² Україна не приєдналася до Статуту. Однак, внаслідок двох заяв, поданих Урядом України до Суду 17 квітня 2014 року та 8 вересня 2015 року, відповідно до положень статті 12(3), Уряд України визнав юрисдикцію Суду над злочинами, передбаченими Римським Статутом, що були вчинені на території України з 21 листопада 2013 року до теперішнього часу. Див. Офіс прокурора Міжнародного кримінального суду. *Звіт щодо попереднього розгляду (2019)*, 5 грудня 2019 року, параграф 259, доступний за посиланням www.icc-cpi.int/itemsDocuments/191205-rep-otp-PE.pdf.

³³ Римський Статут Міжнародного кримінального суду, статті 8(2)(a)(vi) та 8(2)(c)(iv), доступний за посиланням www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf, та Елементи Злочинів, статті 8(2)(a)(vi) та 8(2)(c)(iv), доступні за посиланням www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/336923D8-A6AD-40EC-AD7B-45BF9DE73D56/0/ElementsOfCrimesEng.pdf. За оцінками Офісу прокурора Міжнародного кримінального суду станом на 30 квітня 2014 року, інтенсивність бойових дій між урядовими силами та озброєними групами на сході України досягла рівня, необхідного для застосування права збройних конфліктів, і що озброєні групи були належним чином організовані для того, щоб вважатися стороною міжнародного збройного конфлікту. За оцінками Офісу пряме збройне протистояння між збройними силами Російської Федерації і України «вказує на існування міжнародного збройного конфлікту на сході України найпізніше з 14 липня 2014 року, паралельно з міжнародним збройним конфліктом. Офіс прокурора Міжнародного кримінального суду. *Звіт щодо попереднього розгляду (2019)*, 5 грудня 2019, параграф. 266, доступний за посиланням www.icc-cpi.int/itemsDocuments/191205-rep-otp-PE.pdf. Для цілей визначення чи не є збройний конфлікт за участі українських збройних сил та антиурядових озброєних груп насправді збройним конфліктом міжнародного характеру, Офіс продовжує розглядати заяви, що Російська Федерація здійснює загальний контроль над озброєними групами на сході України. Доступне за посиланням www.icc-cpi.int/itemsDocuments/2017-PE-rep/2017-otp-rep-PE-Ukraine_ENG.pdf

³⁴ Комітет із прав людини, *Зауваження загального порядку № 35*, п. 23.

³⁵ Ст. 207.

виняток, однак, особу може бути затримано без ухвали суду під час вчинення злочину (*in flagrante*)³⁶.

37. УВКПЛ задокументувало 420 випадків, коли осіб було затримано без ухвали суду на підставі їхнього ймовірного входження до складу озброєних груп за кілька місяців, а то й років до затримання³⁷. Це одне з найпоширеніших порушень задокументованих УВКПЛ, інтенсивність якого зберігалася впродовж звітнього періоду. За твердженням органів прокуратури, таке членство є триваючим, і тому вважається, що підозрювані постійно знаходяться у стані «вчинення злочину». УВКПЛ зазначає, однак, що такі затримання без ухвали суду є незаконними, тому що вони не відповідають нагальній потребі запобігти злочину чи припинити його³⁸.

38. УВКПЛ невідомо про жодний випадок, де б правоохоронні органи ефективно розслідували такі незаконні затримання або притягали винних до відповідальності³⁹. У деяких задокументованих випадках слідчі судді на сумнівних підставах відхиляли скарги підозрюваних на незаконне затримання. У тих рідких випадках, де судді визнавали затримання незаконним, ефективний засіб правового захисту не забезпечувався⁴⁰.

39. УВКПЛ також задокументувало 57 випадків, де, за твердженнями, що заслуговують на довіру, з метою обґрунтувати затримання підкидалися докази, наприклад, ручні гранати або гвинтівкові патрони. Скарги на підкидання доказів у цих випадках залишалися прокурорами та суддями без розгляду, а інші гарантії, як-от вимога про відеофіксацію обшуків або присутність понятих, судячи з усього, не змогли запобігти зловживанням під час обшуків.

2. Досудове тримання під вартою

40. В період між квітнем 2014 року та квітнем 2020 року УВКПЛ задокументувало поширену практику застосування суддями до підозрюваних та обвинувачених у кримінальних провадженнях, пов'язаних із конфліктом, запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою без урахування його необхідності або розгляду альтернатив досудовому триманню під вартою, чим порушується їхнє право на свободу і ставиться під загрозу презумпція їхньої невинуватості.

41. Відповідно до статті 9 МПГПП, тримання під вартою осіб, які чекають судового розгляду, не має бути загальним правилом. І міжнародне право прав людини, і українське законодавство вимагають, щоб суд визначив законність тримання під вартою як основу для позбавлення волі⁴¹. У відповідності до МПГПП,⁴² КПК України

³⁶ Ст. 208 КПК України.

³⁷ Див., наприклад, вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 5 травня 2017 р., доступний за посиланням reestr.court.gov.ua/Review/66337035 (засудженого було затримано в порядку ст. 208 18 листопада 2016 р., хоча у вирокі зазначено, що він припинив участь у озброєних групах 25 серпня 2016 р.); вирок Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 27 грудня 2017 р., доступний за посиланням reestr.court.gov.ua/Review/86672166 (засуджену було затримано 1 червня 2017 р., хоча у вирокі зазначено, що вона входила до складу озброєних груп із липня 2014 п. до весни 2015 р.).

³⁸ Європейський суд з прав людини постановив, що затримання без ухвали суду за дії, ймовірно вчинені більш ніж рік тому, суперечить п. 1 ст. 5 Європейської конвенції з прав людини, тому що Кримінальний процесуальний кодекс дозволяє таку практику тільки «у разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його перепинити». Див. рішення ЄСПЛ у справі «Корбан проти України» (*Korban v. Ukraine*) від 4 липня 2019 р, пп. 146-147, доступне за посиланням hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-194188.

³⁹ Згідно зі ст. 371 Кримінального кодексу України, незаконне затримання особи карається позбавленням особи, яка здійснила затримання, права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років.

⁴⁰ Див. ухвалу Шевченківського районного суду м. Києва від 14 грудня 2017 р., доступну за посиланням reestr.court.gov.ua/Review/63439265.

⁴¹ Частина 2 статті 177 КПК України вимагає від слідчого судді чи суду обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або звільнення під заставу. Слідчий суддя - суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні.

⁴² Комітет із прав людини заявив, що досудове тримання під вартою повинно бути ґрунтованим і необхідним з урахуванням усіх супутніх обставин, зокрема для зменшення

передбачає застосування тримання під вартою на підставі: 1) наявності обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення; 2) наявності ризиків, які дають достатні підстави вважати, що підозрюваний або обвинувачений може переховуватися, перешкоджати розслідуванню або продовжити вчиняти правопорушення; 3) висновку про те, що менш суворі заходи, наприклад, звільнення під заставу, будуть недостатні для зменшення вищезгаданих ризиків⁴³. Якщо прокурор не довів існування будь-якого з цих трьох елементів, суд повинен відхилити клопотання про досудове тримання під вартою і обрати менш суворий захід або звільнити підозрюваного.

42. Хоча тягар доказування всіх трьох елементів лежить на прокурорі, у 100 випадках, задокументованих УВКПЛ, прокурори вимагали обрання досудового тримання під вартою без установлення обґрунтованості і необхідності цього або будь-якого іншого запобіжного заходу⁴⁴. Часто вони просто зазначали ризики, перераховані в законодавстві, не обґрутовуючи їх обставинами конкретного провадження, і не доводили, чому саме тримання під вартою може зменшити ці ризики. УВКПЛ помітило, що в таких випадках тягар доказування переносився на сторону захисту, яка повинна була доводити необхідність звільнення підозрюваного або обвинуваченого. Задовольняючи такі необґрунтовані клопотання, суди не виконували свій обов'язок здійснювати судовий контроль за триманням під вартою, результатом чого було автоматичне застосування або продовження цього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

43. Така практика не лише становила свавільне тримання під вартою, а й негативно впливала на презумпцію невинуватості, оскільки припускалося, що обвинувачені продовжать вчиняти злочини або переховуватимуться.

44. Крім того, у період з жовтня 2014 року до червня 2019 року повноваження суддів щодо обрання альтернатив досудовому триманням під вартою були обмежені законом⁴⁵. Згідно з ч. 5 ст. 176 КПК України, у провадженнях, пов'язаних із конфліктом, судді могли тільки застосовувати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою або звільняти, не застосовуючи ніякий⁴⁶. Це є порушенням МПГПП, який забороняє застосування обов'язкового досудового тримання під вартою до осіб, переслідуваних за конкретний злочин⁴⁷.

45. 25 червня 2019 року Конституційний Суд України визнав ч. 5 ст. 176 Кримінального процесуального кодексу України неконституційною і скасував її, зокрема тому, що вона обмежувала судовий контроль за триманням під вартою і таким чином перешкоджала здійсненню права особи на свободу⁴⁸. Чотири з половиною роки,

ризиком втечі, втручання у процес збирання доказів або рецидиву злочину (*Зауваження загального порядку № 35*, п. 38).

⁴³ У ст. 176 Кримінального процесуального кодексу передбачено цілий ряд запобіжних заходів, зокрема особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт і тримання під вартою.

⁴⁴ У доповіді висвітлюються висновки УВКПЛ щодо кримінальних проваджень, пов'язаних із конфліктом, які підпадають під дію ч. 5 ст. 176 Кримінального процесуального кодексу (див. нижче пп. 44-46), однак за п'ять років своєї роботи в Україні УВКПЛ спостерігало таку саму тенденцію в інших резонансних і показових кримінальних провадженнях.

⁴⁵ Статтю 176 КПК України було доповнено частиною 5 7 жовтня 2014 р. Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» (№1689-VII), текст доступний за посиланням zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18#n27.

⁴⁶ Частина 5 ст. 176 КПК обмежила право суддів ухвалювати рішення за третім елементом, установивши, що до осіб, які переслідуються в кримінальному порядку за злочини, пов'язані з конфліктом, не можуть застосовуватися інші заходи, ніж досудове тримання під вартою. Вона не вплинула на обов'язок установлювати 1) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення; 2) наявність ризиків переховування, перешкоджання розслідуванню або рецидиву злочину.

⁴⁷ МПГПП, ст. 9(2). Див. також Комітет із прав людини, *Зауваження загального порядку № 35*, п. 38.

⁴⁸ Конституційний Суд зазначив, що формулювання цієї частини статті суперечить міжнародним нормам в галузі прав людини, обмежуючи право судів обирати за власним рішенням такі запобіжні заходи, як застава або умовне звільнення, чим нівелюється судовий контроль за триманням під вартою. Формальні рішення судів щодо взяття осіб під варту не зменшували

впродовж яких застосовувалося вищезгадане положення, більшість осіб, яких тримали під вартою відповідно до нього, залишалися за ґратами практично без шансів на звільнення до винесення вироку. Деякі з них провели під вартою більше чотирьох років, чим порушувалося право обвинуваченого на судовий розгляд упродовж розумного строку або на звільнення⁴⁹. УВКПЛ встановило, що за цей період передбачений законом обов'язковий періодичний перегляд обґрунтованості та необхідності досудового тримання під вартою здійснювався лише формально.

46. УВКПЛ задокументувало 16 випадків, коли після рішення суду про звільнення особи прокуратура повідомляла про додаткову підозру у вчиненні злочинів, пов'язаних із конфліктом, з метою забезпечення їхнього повторного затримання і тримання під вартою на підставі ч. 5 ст. 176 КПК. В одному випадку слідчий додатково повідомив військовослужбовцю, підозрюваного у дезертирстві, про підозру у вчиненні державної зради, після того, як суд звільнити його з-під варти. У результаті вищезгадану особу було повторно затримано в рамках нового повідомлення про підозру, і суд обрав йому запобіжний захід у вигляді тримання під вартою в порядку ч. 5 ст. 176⁵⁰.

47. УВКПЛ задокументувало також 85 випадків, коли осіб, яких вважали членами озброєних груп або пов'язаними з ними, тримали під вартою без зв'язку з зовнішнім світом до офіційного затримання. Протягом цього періоду співробітники правоохоронних органів і органів безпеки намагалися отримати від них свідчення проти самих себе. Вони розповіли УВКПЛ, що стрес і страх, спричинені ізоляцією, змушували їх зізнаватися у чому завгодно⁵¹. УВКПЛ зазначає, що тримання під вартою без зв'язку з зовнішнім світом за своєю суттю порушує міжнародне право прав людини і може прирівнюватися до катування або нелюдського поводження⁵².

48. УВКПЛ нагадує, що, незалежно від конкретних обвинувачень, пред'явлених особі, право на свободу може бути обмежене тільки у виняткових обставинах, але завжди під ефективним судовим контролем. Цей контроль означає попереднє вивчення справи на предмет установаження обґрунтованості та необхідності тримання під вартою в конкретному випадку, а також забезпечення періодичного повторного перегляду його обґрунтованості та необхідності.

В. Право на судовий розгляд без невинуваченої затримки

49. УВКПЛ помітило, що судові розгляди у кримінальних провадженнях, пов'язаних із конфліктом, часто необґрунтовано затягувалися, в деяких випадках триваючи більше чотирьох років, в ході яких обвинувачені перебували під вартою, всупереч їхнім правам на свободу і на судовий розгляд без невинуваченої затримки.

ризик свавільного затримання. Повний текст рішення доступний за посиланням ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/7-r_19.pdf.

⁴⁹ Комітет із прав людини, *Зауваження загального порядку № 35*, п. 37.

⁵⁰ Інтерв'ю, проведене УВКПЛ, 2 серпня 2018 р. У цій справі СБУ затримало чоловіка 16 червня 2016 року за підозрою у контрабанді зброї. 28 вересня 2016 р. після його звільнення з СІЗО під заставу, працівник СБУ запросив його на допит до Управління СБУ наступного дня. 29 вересня 2016 р. в ході допиту СБУ додатково повідомило йому про підозру у вступі у змову на вчинення терористичного акту (ч.2 ст. 258 Кримінального кодексу) і суд негайно обрав йому запобіжний захід у вигляді тримання під вартою (ухвала Київського районного суду м. Харкова, 29 вересня 2016 р., доступна за посиланням reyestr.court.gov.ua/Review/61670336), де він перебував до ухвалення вироку 18 лютого 2019 р. (вирок Харківського районного суду Харківської області, 18 лютого 2019 р., доступний за посиланням www.reyestr.court.gov.ua/Review/79888377). У іншій справі (інтерв'ю, проведене УВКПЛ, 19 жовтня) СБУ затримало двох чоловіків 18 вересня 2017 р. за підозрою у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 110 Кримінального кодексу України, за публічні заклики щодо посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ухвали Київського районного суду м. Одеси, 19 вересня 2017 р., доступні за посиланням reyestr.court.gov.ua/Review/69108139 та reyestr.court.gov.ua/Review/69108082) одразу після того, як Іллічівський районний суд Одеської області виправдав їх за обвинуваченням у організації масових заворушень, що призвели до загибелі 6 осіб (вирок Іллічівського районного суду Одеської області, 18 вересня 2017 р., доступний за посиланням reyestr.court.gov.ua/Review/68926870).

⁵¹ УВКПЛ, *Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 16 листопада 2017 р. – 15 лютого 2018 р.*, п. 65, текст доступний за посиланням www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraineNov2017-Feb2018_UKR.pdf.

⁵² Комітет із прав людини, *Зауваження загального порядку № 35*, п. 35.

50. МПГПП підкреслює, що особи, обвинувачені у кримінальних правопорушеннях, мають право бути судженими без невинуваченої затримки, що є важливим аспектом справедливості⁵³. На додачу до звільнення обвинуваченого від надто тривалого перебування у стані невизначеності щодо його долі, це право також покликане забезпечити, щоб у разі, якщо обвинувачений перебуває під вартою, «таке позбавлення волі не було більш тривалим, ніж це необхідно з урахуванням обставин конкретної справи, і, крім того, слугувало інтересам правосуддя»⁵⁴. Обґрунтованість будь-якої затримки слід оцінювати з урахуванням складності конкретної справи, поведінки обвинуваченого і того, яким чином ця справа розглядалася у судових органах⁵⁵. У тих випадках, де обвинувачена особа перебуває під вартою до суду, її слід судити якомога скоріше⁵⁶.

51. У КПК України закріплено право бути судженим без невинуваченої затримки, з посиланням на ті самі критерії оцінки обґрунтованості затримок, що зазначені вище⁵⁷.

52. УВКПЛ помітило, що судові розгляди у кримінальних справах, пов'язаних із конфліктом, часто затягувалися. 140 справ, за якими спостерігало УВКПЛ, тривали більше двох років, а 15 – понад чотири роки. У всіх цих 15 справах обвинувачені перебували під вартою. У багатьох випадках затримки не могли бути виправдані складністю справи або поведінкою обвинувачених, що може становити порушення цього права.

53. Деякі затримки були спричинені поведінкою працівників органів прокуратури. УВКПЛ спостерігало, як суди відкладали слухання на строк до двох місяців на вимогу прокурорів, які заявляли, що «не підготовлені» до слухань, не вивчали матеріали справ або не були готові забезпечити присутність свідків у судовому засіданні. Наприклад, в одному випадку було затримано жінку з пакетом вибухівки, за допомогою якої вона, за даними Служби безпеки України (СБУ), планувала влаштувати вибух у центрі Києва. Незважаючи на переконливі докази її вини⁵⁸, судовий розгляд тривав більше двох років, тому що прокуратура не забезпечила явку свідків обвинувачення та не спромоглася викласти свою позицію по справі. Упродовж цього періоду суд не забезпечив оперативність процесу, потураючи неодноразовим затримкам, спричиненим обвинуваченням, і не проводячи регулярні слухання по суті. Протягом більш ніж двох років на засіданнях, які проводилися раз на два місяці, суд розглядав лише питання про продовження строку її досудового тримання під вартою⁵⁹, поки вона не вирішила визнати себе винною⁶⁰. Комітет із прав людини заявив, що якщо підозрюваного затримано в день вчинення правопорушення, а фактичні матеріали є очевидними й потребують лише незначного розслідування, повинні бути представлені істотні причини для обґрунтування затримки⁶¹.

54. Незважаючи на те, що суди повинні виступати гарантами оперативності судового розгляду⁶², вони систематично не реагували на необґрунтовані затримки, спричинені поведінкою сторін. У випадках, де такі затримки були спричинені діями

⁵³ Ст. 14. Див. також Комітет із прав людини, *Зауваження загального порядку № 32*, пп. 27 і 35.

⁵⁴ Комітет із прав людини, *Зауваження загального порядку № 32*, п. 35.

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Стаття 28.

⁵⁸ СБУ спостерігало за нею три тижні, щоб зібрати докази, після чого затримала її на ймовірному місці злочину з вибухівкою. Див. коментар СБУ до відеозапису її зізнання, доступного за посиланням www.youtube.com/watch?v=2ad8r4X_2TY&feature=emb_logo.

⁵⁹ Засідання відбулися 20 травня 2015 р., 3 серпня 2015 р., 28 вересня 2015 р., 24 листопада 2015 р., 20 січня 2016 р., 16 березня 2016 р., 12 травня 2016 р., 10 червня 2016 р., 8 серпня 2016 р., 3 жовтня 2016 р., 28 листопада 2016 р., 14 грудня 2016 р., 23 січня 2017 р., 15 березня 2017 р., 11 травня 2017 р. і 2 червня 2017 р.

⁶⁰ Вирок Печерського районного суду м. Києва від 2 червня 2017 р., текст доступний за посиланням www.reyestr.court.gov.ua/Review/66974597. Інтерв'ю, проведені УВКПЛ, 17 липня 2015 р. та 26 квітня 2016 р.

⁶¹ Справа «Сенді Секстус проти Тринідаду і Тобаго» (Sandy Sextus v. Trinidad and Tobago), Повідомлення № 818/1998, U.N. Doc. CCPR/C/72/D/818/1998 (2001), п. 7.2.

⁶² Див. ст. 28 Кримінального процесуального кодексу України.

сторони обвинувачення, схоже, що це було способом тиску на обвинувачених, які перебували під вартою⁶³.

55. Невиправдані затримки також несприятливо впливають на право жертв на ефективний засіб правового захисту. УВКПЛ стежило за 15 судовими процесами проти українських військовослужбовців або працівників органів безпеки, які обвинувачувалися у порушеннях прав людини, де мали місце невинувачені затримки. У цих справах затримки були на користь обвинувачених, оскільки вони залишалися на волі під час розгляду справи судом. Це призвело до затримки доступу жертв до ефективного засобу правового захисту. В одному прикладі через три роки після того, як суд прийняв справу до розгляду і провів численні засідання по суті, апеляційний суд постановив передати справу співробітників СБУ, обвинувачених у вбивстві Олександра Агафонова, що мало місце 14 листопада 2014 року, до іншого суду, призвівши до розгляду справи з початку⁶⁴. Незважаючи на тяжкість обвинувачень, обвинувачених не звільнили зі служби, а сім'я жертви продовжує шукати правосуддя.

56. УВКПЛ зазначає, що деякі затримки частково спричинені гострою недоукомплектованістю суддями судів першої інстанції⁶⁵. Наприклад, судовий розгляд проваджень щодо терористичної діяльності має здійснювати колегія з трьох суддів, що дорівнює загальній кількості суддів у деяких судах на сході України⁶⁶. Через це засідання у таких справах рідко проводяться частіше, ніж раз на два місяці: відповідно до закону розгляд питання про продовження тримання під вартою або інших запобіжних заходів повинно відбуватися, не рідше, ніж кожні 60 днів⁶⁷. В той час, як проблема недоукомплектованості судів залишається невирішеною, право на судовий розгляд без невинуваченої затримки буде під загрозою. В цьому контексті УВКПЛ зазначає, що якщо затримки спричиняє нестача ресурсів, слід виділити додаткові ресурси на відправлення правосуддя для забезпечення захисту права на справедливий судовий розгляд⁶⁸.

С. Право на захисника

57. УВКПЛ занепокоєне тим, що призначені державою адвокати у кримінальних провадженнях, пов'язаних із конфліктом, часто діють не у найкращих інтересах своїх клієнтів, порушуючи право обвинуваченого на ефективне представництво. Хоча в інших кримінальних провадженнях адвокати з системи безоплатної правової допомоги довели свою ефективність⁶⁹, у вищезгаданих «чутливих» провадженнях помітно, що вони неохоче протистояли слідчим і прокурорам. УВКПЛ також задокументувало 12 нападів на адвокатів, які здійснювали захист у кримінальних провадженнях, пов'язаних із конфліктом, на оплатній основі.

⁶³ Наприклад, у 36 випадках УВКПЛ спостерігало, що прокурори не з'являлися на засідання або просили суди перенести засідання, тому що вони не були готові викласти свої аргументи і потребували часу на ознайомлення з матеріалами справ або на забезпечення присутності їхніх свідків.

⁶⁴ Див. УВКПЛ, *Відповідальність за вбивства в Україні з січня 2014 року по травень 2016 року*, Додаток I, пп. 71-73, текст доступний за посиланням www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ОНCHRThematicReportUkraineJan2014-May2016_UA.pdf, і УВКПЛ, *Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 16 лютого – 15 травня 2018 р.*, п. 57, текст доступний за посиланням www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraineNov2017-Feb2018_UKR.pdf.

⁶⁵ Станом на 1 січня 2020 р. 32,6 відсотка посад суддів у місцевих загальних судах були вакантними. див. Вища рада правосуддя, *Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні*, Щорічна доповідь за 2019 р., с. 36, текст доступний за посиланням hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2019_rik.pdf.

⁶⁶ Див. УВКПЛ, *Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 16 лютого – 15 травня 2018 р.*, п. 61 текст доступний за посиланням www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraineNov2017-Feb2018_UKR.pdf.

⁶⁷ Частина 1 статті 197 КПК України.

⁶⁸ Комітет із прав людини, *Зауваження загального порядку № 32*, п. 27.

⁶⁹ Перше всеукраїнське дослідження задоволеності клієнтів послугами системи безоплатної правової допомоги було проведено Київським міжнародним інститутом соціології з серпня 2018 р. до липня 2019 р. Воно охопило 1200 одержувачів правової допомоги. За результатами дослідження 85 відсотків одержувачів були задоволені отриманими послугами. Результати дослідження доступні за посиланням bit.ly/333luRj.

58. МПГПП гарантує право на безоплатну і ефективну правову допомогу в інтересах правосуддя особі, яка не може оплатити її⁷⁰. Уряд повинен забезпечити, щоб особам був невідкладно наданий доступ до їхніх адвокатів, а адвокати керувалися «загально визнаними принципами професійної етики» і не зазнавали будь-якого тиску, обмежень або неправомірного втручання⁷¹. Ці самі норми відображені в українському законодавстві⁷².

59. У більшості кримінальних проваджень, пов'язаних із конфліктом, моніторинг яких здійснювало УВКПЛ, обвинувачені користувались захистом адвокатів з системи безоплатної правової допомоги. Окремі випадки, задокументовані УВКПЛ впродовж звітнього періоду, продемонстрували тривожну триваючу тенденцію частих порушень одного чи кількох вищезгаданих елементів права на захисника.

60. УВКПЛ помітило, що особам, затриманим за підозрами, пов'язаними з конфліктом, не завжди негайно забезпечувався доступ до адвоката. У 45 провадженнях, за якими спостерігало УВКПЛ, співробітники правоохоронних органів не інформували невідкладно центри безоплатної правової допомоги про вищезгадані затримання. У результаті, всупереч закону допити затриманих проводилися без присутності адвоката. Це полегшувало здійснення тиску на затриманих і одержання зізнань або бажаної інформації⁷³.

61. УВКПЛ помітило також, що деякі адвокати з системи безоплатної правової допомоги порушують свої професійні та юридичні обов'язки, працюючи, як здається, в інтересах обвинувачення, а не своїх клієнтів⁷⁴. Наприклад, призначені державою адвокати часто відмовлялися підтримувати заяви клієнтів про незаконне тримання під вартою – в одному випадку, як повідомлялося, адвокат стверджував, що клієнт не був незаконно затриманий СБУ, тому що його утримували у «квартирі», а не у місці несвободи⁷⁵. В іншому випадку призначена державою адвокатка наполягала, щоб її підзахисна підписала відмову від права на подання апеляційної скарги, незважаючи на те, що національним законодавством така відмова не передбачена⁷⁶. У третьому випадку призначений державою адвокат закликав свого клієнта підписати угоду про визнання винуватості в обмін на десятирічний термін ув'язнення, обіцяючи, що його буде звільнено в рамках «обміну» ув'язненими⁷⁷. Оскільки постраждалого так і не було обміняно, він поскаржився до центру безоплатної правової допомоги, який лише зажадав від адвоката написати пояснення.

62. У численних задокументованих справах адвокати не оскаржували рішення судів, несприятливі для їхніх клієнтів, як-от свавільні рішення про продовження строку

⁷⁰ Ст. 14.3(d).

⁷¹ Комітет із прав людини, *Зауваження загального порядку № 32*, п. 34; ООН, *Загальні принципи, що стосуються ролі юристів*, прийняті восьмим Конгресом ООН щодо попередження злочинності і поведженню з правопорушниками, Гавана (Куба), 27 серпня - 7 вересня 1990 р., принципи 16 та 22.

⁷² Ст. 59 Конституції України; ст. 52 КПК України; ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» (№. 3460-VI від 2 червня 2011 р.). Усі особи, які затримані за кримінальними обвинуваченнями чи підозрюються або обвинувачуються у вчиненні особливо тяжкого кримінального злочину, незалежно від статусу щодо тримання під вартою, мають право на безоплатну правову допомогу. Уразливі категорії населення (наприклад, неповнолітні, ВПО, малозабезпечені особи) також мають право на таку допомогу.

⁷³ Інтерв'ю, проведені УВКПЛ, 23 квітня, 14 та 28 серпня 2019 р.

⁷⁴ Установчий з'їзд адвокатів України, Правила адвокатської етики, ст. 8, текст доступний за посиланням

www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/National_Regulations/DEON_National_CoC/EN_Ukraine_UNBA_Rules_of_Professional_Conduct.pdf; Основні принципи, що стосуються ролі юристів, прийняті восьмим Конгресом ООН із запобігання злочинності та поведження з правопорушниками, Гавана (Куба), 27 серпня – 7 вересня 1990 р., пп. 13(b) і 15, текст доступний за посиланням www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/roleoflawyers.aspx.

⁷⁵ До реєстрації затримання співробітники СБУ тримали цю особу в квартирі. Інтерв'ю, проведене УВКПЛ, 18 квітня 2019 р.

⁷⁶ Інтерв'ю, проведене УВКПЛ, 29 жовтня 2018 р.

⁷⁷ У рамках «обміну», або одночасного звільнення ув'язнених, передбаченого Мінськими домовленостями. Процес «обміну» не передбачено національним законодавством, а відтак про нього не згадується в угоді про визнання винуватості. Адвокат переконав свого клієнта визнати провину в обмін на обіцянку прокурора, яку неможливо виконати в примусовому порядку, тому можна зробити висновок, що він діяв не в найкращих інтересах свого клієнта.

тримання під вартою, або відмовлялися підтримувати клієнтів, які хотіли поскаржитися на порушення прав людини, зокрема на катування або жорстоке поводження. Хоча у деяких випадках це може бути елементом тактики захисту⁷⁸, ці окремі приклади бездіяльності адвокатів, призначених державою, можуть підривати право обвинувачених на свій захист і ризикують призвести до легітимізації цієї незаконної практики державними суб'єктами.

63. УВКПЛ занепокоєне відсутністю ефективного механізму розгляду тверджень про таку неправомірну поведінку адвокатів, які надають безоплатну правову допомогу, і реагування на них. Існуючі механізми забезпечення якості правової допомоги виявилися неефективними, наприклад, у випадках, де скарги затриманих про відмову призначених державою адвокатів від підтримки їхніх скарг на катування або жорстоке поводження залишалися без відповіді⁷⁹. У цьому відношенні УВКПЛ вітає розробку системи колегіальної оцінки якості послуг, що надаються адвокатами з системи безоплатної правової допомоги. Це надасть можливість ефективно оцінювати її, що центри безоплатної правової допомоги не могли робити з огляду на незалежність адвокатів під час виконання своїх функцій та щодо обрання стратегії захисту⁸⁰.

64. Адвокати, які здійснюють захист на приватній основі, можуть наражатися на небезпеку через представництво клієнтів у кримінальних справах, пов'язаних із конфліктом. Впродовж звітного періоду УВКПЛ задокументувало 12 нападів на адвокатів, які здійснювали захист у провадженнях, пов'язаних з конфліктом, на оплатній основі. Такі напади, як вважається, були обумовлені їхньою професійною діяльністю. Незабезпечення владою безпеки адвокатів, зокрема у приміщеннях судів, і відсутність дієвого розслідування таких нападів порушує право на особисту недоторканність і право на захисника, а також передбачений у країні захист від втручання під час виконання адвокатами своїх функцій⁸¹.

65. У 2017 та 2018 рр. УВКПЛ задокументувало вісім нападів членів крайніх правих груп на адвокатів, які здійснювали захист осіб з нібито «антиукраїнськими» поглядами⁸². Шість із цих нападів було здійснено у присутності поліції, яка не втручалася. Четверо адвокатів зазнали нападу в приміщенні суду⁸³, а у двох інших випадках було підпалено автомобілі адвокатів⁸⁴. Крім того, УВКПЛ задокументувало два випадки, коли адвокати

⁷⁸ Наприклад, не прагнути виграти справу в обмін на зменшення вироку. У цьому відношенні УВКПЛ зазначає, що щонайменше 25 обвинувачених відкликали свої апеляції, щоб бути «обмінними» 27 грудня 2017 р.

⁷⁹ Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, *Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2019 р.*, розділ 3.4, текст доступний за посиланням www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Report-2019.pdf, і *Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2018 р.*, розділ 2.7, текст доступний за посиланням www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Report-2018-1.pdf. Як зазначено у останньому, хоча існують певні норми поведінки, адвокати можуть ігнорувати скарги своїх клієнтів на жорстоке поводження або не оспарювати інші процесуальні рішення щодо них.

⁸⁰ Зустрічі з центрами безоплатної правової допомоги у Харкові та Дніпрі, 2017 р. За словами координаторів центрів, розірвати контракти з адвокатами було б складно, тому вони просто чекали, поки спливе термін їхньої дії.

⁸¹ Основні принципи, що стосуються ролі юристів, пп. 17 і 18. Українське законодавство гарантує безпеку захисників, зокрема передбачаючи кримінальну відповідальність за будь-яке втручання в їхню діяльність (стаття 398 Кримінального кодексу «Погроза або насильство щодо захисника чи представника особи», текст доступний за посиланням zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14).

⁸² УВКПЛ, *Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 16 травня – 15 серпня 2018 р.*, п. 65, текст доступний за посиланням www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraineMay-August2018_UKR.pdf. Термін «крайні праві групи» означає політичні партії, рухи та групи, які звинувачують уразливі групи у суспільних проблемах і розпалюють нетерпимість і насильство щодо них. В Україні крайні праві групи вчиняли напади на Ромів та інші меншини, зокрема ЛГБТІ. Своїми діями вони підривають основоположний принцип недискримінації, пропагуючи ідеологію, основу на расизмі, дискримінації, ксенофобії та нетерпимості. Див. Доповіді Спеціального доповідача з питань про сучасні форми расизму, расової дискримінації, ксенофобії та пов'язаної з ними нетерпимості (А/НRC/35/42 від 26 квітня 2017 р. та А/НRC/18/44 від 21 липня 2011 р.).

⁸³ Інтерв'ю, проведені УВКПЛ, 16 травня 2017 р., 14 та 15 серпня 2018 р.; моніторинг судового засідання, проведений УВКПЛ, 28 вересня 2018 р.

⁸⁴ Інтерв'ю, проведені УВКПЛ, 21 лютого 2018 р. та 22 січня 2019 р.

піддавалися нападкам з боку цих груп за захист осіб, щодо яких здійснювалося кримінальне провадження за ймовірну участь у озброєних групах⁸⁵.

66. УВКПЛ занепокоєне тим, що розслідування задокументованих нападів не привели до встановлення правопорушників та притягнення їх до відповідальності. Деякі напади потрапили в об'єкти камер, що викликає запитання щодо готовності поліції ефективно розслідувати ці випадки. Крім того, у більшості задокументованих випадків напади кваліфікувалися як «хуліганство», а не як насильство щодо адвокатів або знищення їхнього майна. Коли слідчі не беруть до уваги те, що жертви зазнали нападів як представники захищеної професії, це призводить до неефективності розслідування і безкарності, а також до покарань, які не відображають тяжкості скоєного злочину.

67. В той час як частота цих нападів на адвокатів, які працюють зі справами, пов'язаними з конфліктом зменшилася з 2018 року, УВКПЛ зазначає, що неспроможність органів влади розслідувати їх станом на дату цієї доповіді викликає занепокоєння. Більше того, відсутність із боку влади дій щодо запобігання цим нападам, відповідного втручання, розслідування і кримінального переслідування винних може знеохочувати адвокатів до роботи з такими справами. Це, у свою чергу, може звужити коло захисників, послугами яких можуть користуватися обвинувачені в провадженнях, пов'язаних із конфліктом, що негативно позначатиметься на їхньому праві на захист.

D. Право на розгляд справи незалежним судом

68. Спостереження УВКПЛ свідчать, що у кримінальних провадженнях, пов'язаних із конфліктом, особливо між 2017 та 2018 роками, незалежність суддів підірвалася тиском із боку прокурорів і окремих членів груп, які заохочують до насильства, як-от крайні праві групи. Більше того, поліція не запобігала спробам втручатися у правосуддя в цих справах і не розслідувала належним чином ці спроби.

69. Право на розгляд справ незалежним судом закріплене у статті 14(1) МПГПП, міжнародному гуманітарному праві, а також у кримінальному законодавстві та Конституції України⁸⁶.

1. Втручання з боку урядових суб'єктів

70. Незалежність судів є важливим елементом права на справедливий судовий розгляд. Держави повинні вживати конкретних заходів для захисту суддів від будь-яких форм впливу або втручання в процес прийняття ними рішень, в тому числі через спеціальні гарантії щодо їхньої відставки та дисциплінарної, цивільної та кримінальної відповідальності⁸⁷. Судді повинні мати певний рівень імунітету щодо своїх суддівських функцій⁸⁸. Правові норми, які впроваджують кримінальну відповідальність суддів, повинні бути сформульовані достатньо чітко, щоб гарантувати незалежність і функціональний імунітет суддів при тлумаченні ними закону, дослідженні фактів або оцінці доказів⁸⁹.

71. Конституція України гарантує незалежність та імунітет суддів⁹⁰. Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, гарантії імунітету стосуються лише

⁸⁵ Інтерв'ю, проведені УВКПЛ, 15 серпня та 28 вересня 2018 р.

⁸⁶ Ст. 377 Кримінального кодексу України, текст доступний за посиланням zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14; ст. 126 Конституції України, текст доступний за посиланням zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

⁸⁷ Кримінальні процеси, в тому числі затримання, щодо судді допускаються лише в тому випадку, якщо не буде поставлена під питання їхня незалежність. Загальна Хартія Суддів, Міжнародна асоціація суддів, Стаття 7-2, доступна за посиланням: www.unodc.org/res/ji/import/international_standards/the_universal_charter_of_the_judge/universal_charter_2017_english.pdf.

⁸⁸ *Доповіді Спеціального доповідача з питання незалежності суддів та адвокатів, A/HRC/26/32*, пар. 48-50, 52, 55, (доступна за посиланням undocs.org/en/A/HRC/26/32) та *A/HRC/4/25/Add.2*, пар. 30 та 82 (доступна за посиланням undocs.org/A/HRC/4/25/Add.2).

⁸⁹ Республіка Молдова – Інформаційна записка для Конституційного суду щодо кримінальної відповідальності суддів, прийнята Венеціанською Комісією на своїй 110^й пленарній сесії (Венеція, 10-11 березня 2017 р.), пар. 47-48, доступна за посиланням [www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2017\)002-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2017)002-e).

⁹⁰ Стаття 126. Ці гарантії включають заборону впливу на суддю у будь-який спосіб, заборону затримання або утримування під вартою судді до винесення обвинувального вироку судом без

затримання, тримання під вартою і повідомлення про підозру, в той час як не існує жодних обмежень щодо реєстрації кримінальних проваджень щодо суддів⁹¹.

72. За період між 2015 і 2018 рр. УВКПЛ задокументувало сім випадків, де незалежність суддів була поставлена під загрозу, коли щодо суддів були розпочаті досудові розслідування після ухвалення ними рішень на користь обвинувачених, наприклад, про відмову у задоволенні клопотання прокуратури про тримання підозрюваних або обвинувачених під вартою⁹². Судді вважали це тиском тому, що ці розслідування були порушені прокуратурою, а не індивідуальними скаржниками⁹³.

73. Ці розслідування проводилися за статтею 375 Кримінального кодексу, яка передбачала кримінальну відповідальність за постановлення суддею «завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови». Проте, поняття «неправосудне рішення» у ній не визначено, що залишає можливості для надто широкого його тлумачення прокуратурою⁹⁴. УВКПЛ відмічає, що прокурори використовували нечітке формулювання статті, щоб чинити тиск на суддів всупереч принципу незалежності суду.

74. В одному випадку троє суддів слухали справу колишнього мера Слов'янська щодо ймовірного надання допомоги озброєним групам у захоплені ними міста у квітні 2014 року. 4 жовтня 2017 року, коли судді відпустили колишнього мера під домашній арешт після трьох років тримання під вартою⁹⁵, прокуратура Харківської області зареєструвала кримінальне провадження проти суддів за статтею 375 за постановлення відповідної ухвали. У березні 2018 року ця сама прокуратура зареєструвала кримінальне провадження щодо ще одного судді, який звільнив з-під варті депутата міської ради у рамках іншої справи, пов'язаної з конфліктом.

75. У жодній з обох справ, як і у ще п'яти справах, за якими спостерігало УВКПЛ, нікому з суддів не було повідомлено про підозру. Проте, станом на квітень 2020 року, всі кримінальні провадження залишалися відкритими, деякі з них – понад два роки, що посилювало тиск і спричиняло загалом демотивуючий вплив на роботу суддів. Ситуацію ускладнювало очікуване обов'язкове кваліфікаційне оцінювання суддів, що мало проводитися в рамках поточних процесів судової реформи. Крім оцінювання компетентності суддів, оцінювання передбачає розгляд результатів їхньої діяльності. Відкриті кримінальні провадження проти них можуть негативно позначитися на результатах оцінювання⁹⁶. Кілька суддів підтвердили УВКПЛ, що поточне оцінювання утримує їх від винесення рішень на користь обвинувачених всупереч вимогам прокуратури.

76. УВКПЛ занепокоєне, що існуючі гарантії суддівського імунітету захищають суддів лише з моменту затримання або повідомлення про підозру. Існуюче

згоди Вищої ради правосуддя, функціональний імунітет, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку.

⁹¹ Відповідно до статті 482 КПК України, суддю не може бути затримано або утримувано під вартою без згоди Вищої ради правосуддя, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. В силу статті 481 Кримінального процесуального кодексу України, лише Генеральний прокурор, його заступник або керівник регіональної прокуратури може доручити іншим прокурорам здійснити письмове повідомлення про підозру судді.

⁹² Ст. 375 Кримінального кодексу України передбачає кримінальну відповідальність за постановлення суддею «завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови».

⁹³ Інтерв'ю, проведені УВКПЛ, 7 березня 2018 року, 16 квітня 2018 р., 1 серпня 2018 р.

⁹⁴ Після закінчення звітного періоду 11 червня 2020 р. Конституційний суд України визнав статтю 375 такою, що не відповідає Конституції України, дійшовши висновку, що судові рішення підлягають перегляду лише в рамках процедури оскарження. Це має виключити аналіз судових рішень з точки зору їхньої «неправосудності» в рамках окремих проваджень зареєстрованих за статтею 375. Конституційний суд також встановив, що розпливчастість терміну «неправосудне» не відповідає принципу правової визначеності, і таким чином порушувало незалежність суддів. Незважаючи на ці висновки, Конституційний суд в цьому ж рішенні відклав втрату чинності цієї статті на шість місяців, що дозволить прокуратурі завершити триваючі розслідування і розпочати нові протягом цього періоду. Повний текст рішення доступний за посиланням www.ccu.gov.ua/docs/3127.

⁹⁵ Ухвала Ленінського районного суду м. Харкова від 20 вересня 2017 р., текст доступний за посиланням reestr.court.gov.ua/Review/69076525.

⁹⁶ Закони «Про відновлення довіри до судової влади в Україні», № 1188-VII від 8 квітня 2014 р.; «Про забезпечення права на справедливий суд», № 192-VIII від 12 лютого 2015 р.; «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII від 2 червня 2016 р.

законодавство не захищає суддів від можливих спроб прокуратури втрутитися в їхню незалежність шляхом реєстрації кримінальних проваджень щодо суддів⁹⁷.

2. Втручання з боку груп, які заохочують до насильства

77. УВКПЛ задокументувало дванадцять випадків, коли групи, що заохочують до насильства, зокрема крайні праві групи, напали на суддів та інших учасників судових процесів у справах, пов'язаних із конфліктом, погрожували їм і залякували їх, намагаючись неправомірно вплинути на результат судового розгляду. УВКПЛ помітило, що співробітники правоохоронних органів не запобігали погрозам і нападам, свідками яких вони часто були, не припиняли їх і не проводили ефективне розслідування цих інцидентів.

78. У справах щодо українських військовослужбовців, стосовно яких здійснюється кримінальне переслідування за тяжкі порушення прав людини, члени вищезгаданих груп та інші активісти вдавалися до залякування, вимагаючи припинити кримінальне переслідування «патріотів» і звільнити обвинувачених з-під варти. У справах щодо осіб, обвинувачених у зв'язках з озброєними групами, вони вимагали залишити обвинувачених під вартою⁹⁸. Хоча у декількох випадках поліція розпочала розслідування⁹⁹, вони виявилися неефективними, і жоден правопорушник не був притягнутий до відповідальності, призводячи до виникнення відчуття безкарності¹⁰⁰.

79. Наприклад, коли судді Селидівського міського суду Донецької області виправдали колишнього «голову» «верховного суду» «Донецької народної республіки»¹⁰¹, проти них було розгорнуто кампанію цькування¹⁰². 27 червня 2017 року члени крайніх правих груп «Національний корпус» і «Національні дружини» провели імітацію страти опудала судді, погрожуючи «більш радикальними діями» у випадку ухвалення суддями рішень на користь членів озброєних груп¹⁰³. Судді поскаржилися поліції, але розслідування було розпочато лише два місяці потому й не просувалося, попри наявність доказів і свідків. Судді повідомили УВКПЛ, що поліція не опитувала їх в контексті даного розслідування¹⁰⁴.

80. УВКПЛ занепокоєне тим, що у певних випадках прокуратура або СБУ, можливо, сприяли таким кампаніям проти суддів або заохочували їх. Щонайменше у десяти випадках УВКПЛ помітило видимі ознаки неправомірного співробітництва або

⁹⁷ Гарантії суддівського імунітету включають спеціальну процедуру повідомлення про підозру, затримання та обрання запобіжного заходу для суддів. Див. статті 481 та 482 КПК України. УВКПЛ зазначає, що розслідування проти суддів Вищого антикорупційного суду можуть бути розпочаті лише Генеральним прокурором, в той час як розслідування щодо інших суддів – будь-яким слідчим чи прокурором. Стаття 480 КПК України.

⁹⁸ Інтерв'ю, проведені УВКПЛ, 29 вересня та 16 листопада 2017 р., 22 травня 2018 р.

⁹⁹ Ст. 376 Кримінального кодексу України забороняє будь-яке втручання в діяльність судових органів.

¹⁰⁰ Інтерв'ю, проведені УВКПЛ, 29 серпня 2017 р., 8 серпня 2018 р.

¹⁰¹ Вирок Селидівського міського суду Донецької області від 12 червня 2017 р., текст доступний за посиланням reyestr.court.gov.ua/Review/67209654.

¹⁰² Як стверджують судді, кампанія цькування проти них почалася з публікацій у різних засобах масової інформації, де їх звинувачували у підтримці сепаратизму. Автори публікацій посилалися на інформацію, яку можна було отримати лише від прокуратури (повідомлення суддів Селидівського міського суду Донецької області про втручання в їхню професійну діяльність, подане до Вищої ради правосуддя 27 червня 2017 р., текст доступний за посиланням www.vgu.gov.ua/content/file/1288-0-6-17.pdf).

¹⁰³ Онлайн-звіт про діяльність «Національного корпусу» на його веб-сайті, текст доступний за посиланням bit.ly/37SBuIV.

¹⁰⁴ УВКПЛ помітило, що крайні праві групи застосовують таку саму тактику втручання у незалежну діяльність суддів у кримінальних провадженнях, не пов'язаних із збройним конфліктом. Найбільш примітною в цьому відношенні є справа 19 чоловіків, щодо яких здійснюється кримінальне провадження за фактом масового безладдя 2 травня 2014 р. в Одесі, що призвело до вбивства шести чоловіків. Див. УВКПЛ, Доповідь *щодо ситуації з правами людини в Україні, 16 листопада 2015 р. – 15 лютого 2016 р.*, п. 100, текст доступний за посиланням www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Ukraine_13th_HRMMU_Report_3March2016_Ukrainian.pdf. Більш детальна інформація про судові процеси щодо 2 травня наведена в інформаційній довідці ММПЛУ *щодо відповідальності за вбивства і насильницькі смерті 2 травня 2014 р.*, текст доступний за посиланням www.un.org.ua/images/documents/4672/Accountability%20for%20Killings%20and%20Violent%20Deaths%20on%202%20May%202014%20in%20Odesa_2.pdf.

координації між прокурорами чи співробітниками СБУ та членами крайніх правих груп у залякуванні суддів. В одному з таких випадків УВКПЛ бачило, як СБУ замовляє обід для членів крайніх правих груп, які вимагали, щоб судді відмовили у звільненні під заставу жінки, обвинуваченої у підтримці озброєних груп¹⁰⁵. У вищезазначеній справі, що розглядалася Селидівським міським судом, судді скаржилися, що кампанія їхнього цькування підбурюється прокуратурою.

81. УВКПЛ нагадує, що будь-які напади чи залякування, спрямовані на суддів, підривають незалежність судової влади, і поліція повинна попереджувати та розслідувати ці напади – як для забезпечення безпеки, так і для захисту суддів і судових органів від спроб втручання в їхню незалежну діяльність.

Е. Право на ефективний засіб правового захисту від порушень із боку урядових сил

82. УВКПЛ помітило, що, незважаючи на наявність механізмів розслідування порушень прав людини і відповідного кримінального переслідування, притягнення до відповідальності осіб, які вчинили такі порушення в рамках кримінальних проваджень, пов'язаних з конфліктом, були нечастими. Зокрема, впродовж звітного періоду більшість повідомлень про катування з боку військовослужбовців і співробітників правоохоронних органів була проігнорована, сприяючи атмосфері безкарності, що дозволяє таким порушенням продовжуватися.

83. Право на ефективний засіб правового захисту закріплене у статті 2 МПГПП, а стосовно катувань – у статтях 12 і 13 Конвенції проти катувань, а також у Конституції, Цивільному кодексі України та Кримінальному кодексі України¹⁰⁶. Невідкладне, ретельне і ефективне розслідування незалежними та неупередженими органами повідомлень про порушення прав людини виступає гарантією даного права.

84. УВКПЛ невідомо про жоден випадок, де повідомлення і скарги затриманих щодо катувань були б ефективно розслідувані. У деяких окремих випадках слідчі закривали розслідування, навіть не опитавши жертв. У деяких з цих справ прокуратура офіційно не визнала скаржників потерпілими, що дозволило прокуратурі закрити їх, не повідомляючи цих осіб¹⁰⁷. Не маючи інформації щодо статусу розслідування, скаржники були не в змозі оскаржити їхнє закриття. У кількох випадках суди неодноразово скасовували постанови про закриття проваджень щодо скарг на катування, але поліція чи військова прокуратура знову закривала поновлені провадження¹⁰⁸.

85. Безкарність правоохоронних органів почала викликати занепокоєння ще до спалаху збройного конфлікту на сході України¹⁰⁹, частково – через відсутність ефективного і незалежного слідчого органу. У цьому відношенні УВКПЛ відмічає створення 27 листопада 2018 року Державного бюро розслідувань (ДБР), а 17 жовтня 2019 року – спеціалізованого департаменту Офісу Генерального прокурора із запобігання катуванням та іншим порушенням прав людини з боку правоохоронних органів, задача якого – займатися такими порушеннями прав людини.

Ф. Право не бути приневоленим до давання свідчень проти самого себе чи до визнання себе винним

86. УВКПЛ занепокоєне численними повідомленнями, отриманими впродовж всього звітного періоду, про порушення заборони на примусове отримання зізнань українськими правоохоронними органами і силами безпеки у кримінальних провадженнях, пов'язаних із конфліктом. У деяких випадках обвинувачені повідомляли УВКПЛ, що вони зізнавалися в результаті катувань, жорстокого поводження чи інших форм примусу. В інших випадках обвинувачені заявляли, що вони пішли на угоду про

¹⁰⁵ Інтерв'ю, проведене УВКПЛ, 20 вересня 2017 р.

¹⁰⁶ Див. статтю 28 Конституції України, статтю 289 Цивільного кодексу України, статтю 127 Кримінального кодексу України.

¹⁰⁷ Право на отримання інформації про стан розслідування скарги особи прив'язане до її процесуального статусу як потерпілої, який надається за рішенням слідчого.

¹⁰⁸ Інтерв'ю, проведені УВКПЛ, 26 квітня 2016 р., 27 вересня 2017 р., 5 березня 2018 р.

¹⁰⁹ Це системне занепокоєння передувало збройному конфлікту на сході України. Див. Комітет із прав людини, *Заключні зауваження до сьомої періодичної доповіді України*, п. 15.

визнання винуватості через втрату довіри до справедливості проваджень, оскільки процесуальні гарантії не запобігли порушенням прав людини щодо них.

87. Стаття 14(3)(g) МПГПП гарантує, що особа не повинна бути приневолена до давання свідчень проти самої себе чи до визнання себе винною «за допомогою будь-якого прямого чи непрямого фізичного або невинуватого психологічного тиску з боку слідчих органів на обвинувачених із тим, щоб добитися визнання вини»¹¹⁰. Відповідно до міжнародного гуманітарного права, ніхто не повинен бути змушений свідчити проти себе або визнавати себе винним. Українське законодавство захищає це право шляхом встановлення кримінальної відповідальності за примушування давати показання¹¹¹ і вимоги до судів ґрунтувати свої висновки на показаннях, наданих обвинуваченими безпосередньо у суді. Закон дозволяє обвинуваченим відмовлятися від показань, наданих на стадії досудового розслідування, без будь-яких негативних наслідків для них¹¹². КПК України також зобов'язує суд переконатися, що укладення угоди про визнання винуватості є добровільним, і витребувати будь-які докази, необхідні для цього¹¹³.

88. Незважаючи на ці гарантії, порушення права не бути приневоленним до давання свідчень проти самого себе чи до визнання себе винним продовжують вчинятися. УВКПЛ задокументувало 55 індивідуальних випадків, де особи скаржилися, що їх примушували зізнатися на камеру в приналежності до озброєних груп або у зв'язках із ними. У декількох випадках такі відеозаписи були опубліковані на офіційних веб-сайтах Національної поліції чи СБУ. У приватних розмовах затримані повідомили УВКПЛ, що вони зробили ці заяви проти самих себе в результаті катувань, жорстокого поводження чи залякування з боку співробітників СБУ.

89. В одному такому випадку жінка, відеозапис зізнання якої у зв'язках з озброєними групами самопроголошених «республік» був оприлюднений СБУ¹¹⁴, сказала УВКПЛ, що її били, поки вона не погодилася «зізнатися» на камеру. УВКПЛ зазначає, що на відеозаписі зізнання у жінки на обличчі помітні садна, і вона явно читає підготовлений текст¹¹⁵.

90. На додаток до порушення заборони катувань і жорстокого поводження та заборони приневолення до давання свідчень проти самого себе, оприлюднення органами влади відеозаписів зізнань також може порушувати презумпцію невинуватості, гарантовану статтею 14(2) МПГПП і українським законодавством¹¹⁶. Публікація відеозаписів зізнань осіб, затриманих у зв'язку зі збройним конфліктом, за міжнародним гуманітарним правом також може бути рівносильна образливому або такому, що принижує гідність, поводженню, всупереч заборони наруги над людською гідністю.

91. УВКПЛ занепокоєне тим, що скарги про катування і жорстоке поводження подані жертвами, не були ефективно розслідувані. Особи, затримані у зв'язку з конфліктом, розповіли УВКПЛ, що відсутність з боку органів влади зусиль для належного реагування на повідомлення про примусові зізнання, була одним із факторів, що підсилював для них атмосферу безвихідності і примусу.

92. УВКПЛ зазначає, що збройний конфлікт порушив низку проблемних питань для судової системи, яка не виробила єдиний підхід до статусу самопроголошених «республік». Через це особи, які мали зв'язки з самопроголошеними «республіками», переслідувалися в кримінальному порядку за обвинуваченнями в участі в терористичній організації або у непередбаченому законом збройному формуванні, а ці злочини передбачають різні покарання. Прокуратура використовувала свою свободу дій щодо кваліфікації злочинів для того, щоб примусити обвинувачених визнати вину: тих, хто співпрацював зі слідством, притягали до відповідальності за участь у незаконних збройних формуваннях, злочин, за який передбачено біль м'яке покарання, ніж за

¹¹⁰ Комітет із прав людини, *Зауваження загального порядку № 32*, п. 41.

¹¹¹ Ст. 373 Кримінального кодексу України.

¹¹² Ст. 23 і 95 КПК України.

¹¹³ Там само, частина 6 статті 474.

¹¹⁴ Відеозапис зізнання був опублікований 19 грудня 2014 р.

¹¹⁵ Відеозапис зізнання на веб-сайті СБУ, доступний за посиланням www.youtube.com/watch?v=2ad8r4X_2TY&feature=emb_logo.

¹¹⁶ Див. Висновок № 83/2017 стосовно Махмуда Хуссейна Гоммаа Алі (Єгипет), прийнятий Робочою групою з свавільних затримань на її 80-й сесії, 20-24 листопада 2017 р., п. 79.

тероризм¹¹⁷. УВКПЛ нагадує, що Спеціальний доповідач із питань тероризм і права людини рекомендувала державам забезпечити, щоб у їхньому національному законодавстві про боротьбу з тероризмом терористичні групи були визначені достатньо чітко, щоб відрізнити їх від звичайних злочинних груп, а також забезпечити відсутність невинуватих переваг у слідчих або прокурорів у кримінальних справах через їхнє ототожнення зі справами про тероризм¹¹⁸.

93. УВКПЛ помітило, що автоматичне досудове тримання під вартою осіб, обвинувачених у вчиненні злочинів, пов'язаних із конфліктом, і зтяжний характер відповідних судових проваджень, як зазначено вище, часто призводив до визнання обвинуваченими вини. Деякі обвинувачені скаржилися УВКПЛ на те, що прокурор погрожував подальшими затримками та продовженням досудового тримання під вартою, якщо вони не визнають свою вину¹¹⁹, підштовхуючи їх таким чином до укладення угоди про визнання винуватості¹²⁰. Безуспішні спроби оскаржити рішення судів про запобіжні заходи у вигляді тримання під вартою, а також неналежне розслідування органами влади заяв обвинувачених про катування та жорстоке поводження призводили до втрати ними надії на справедливий судовий розгляд, і обвинувачені були змушені визнати себе винними.

94. Отримавши угоди про визнання винуватості, суди не розглядали їх належним чином. У 21 випадку УВКПЛ побачило, що суди приймали такі угоди без належної перевірки їхньої добровільності, навіть у випадках, де обвинувачені заявляли про свою невинуватість більш ніж два роки, перебуваючи під вартою, або де вони постійно скаржилися на катування або жорстоке поводження. УВКПЛ помітило, що судді не розглядали конкретні твердження, які б давали підстави вважати, що вину визнано під примусом, а просто запитували обвинувачених, чи було їхнє рішення добровільним. УВКПЛ занепокоєне тим, що така практика не враховує належним чином примус і тому не слугує ефективною гарантією судового захисту від примусових зізнань.

95. Це може не тільки призвести до неналежного відправлення правосуддя, а й створює для правоохоронних органів або органів безпеки стимул до вчинення порушень прав людини з метою отримання зізнань та засуджень також і в інших кримінальних провадженнях і може також призвести до безкарності за серйозні порушення міжнародного права.

G. Право бути судженим у своїй присутності

96. З моменту впровадження у жовтні 2014 року, процедура кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*) застосовувалася для притягнення до кримінальної відповідальності осіб за злочини,

¹¹⁷ Відсутність законодавчого регулювання кваліфікації злочинів і вказівок Верховного Суду щодо правового статусу самопроголошених «республік» призводить до того, що вони кваліфікуються або як злочинні організації (стаття 256 Кримінального кодексу України, можливе покарання – від трьох до п'яти років позбавлення волі, наприклад, вирок Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 12 вересня 2018 р., reyestr.court.gov.ua/Review/76422313); або як не передбачені законом збройні формування (стаття 260 Кримінального кодексу України, можливе покарання – від трьох до восьми років позбавлення волі, наприклад, вирок Октябрського районного суду м. Полтави від 28 листопада 2014 р., текст доступний за посиланням: reyestr.court.gov.ua/Review/42209113); або як терористичні групи (стаття 258-3 Кримінального кодексу України, можливе покарання – від восьми до п'ятнадцяти років позбавлення волі, наприклад, вирок Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області від 6 вересня 2018 р., текст доступний за посиланням reyestr.court.gov.ua/Review/76272295). У цих випадках засуджені переслідувалися в судовому порядку за збирання інформації про переміщення Збройних Сил України і надання її самопроголошеним «республікам». Верховний Суд не забезпечив єдність судової практики, замість цього порекомендувавши судам першої інстанції вирішувати в індивідуальному порядку, чи є конкретна озброєна група терористичною або ні, і відповідним чином кваліфікувати злочин – як участь у них або як зв'язки з ними.

¹¹⁸ *Остаточна доповідь Спеціального доповідача з питань тероризму і права людини «Конкретні питання в галузі прав людини: нові пріоритети, зокрема тероризм і контртероризм»* (E/CN.4/Sub.2/2004/40), п. 74.

¹¹⁹ Інтерв'ю, проведені УВКПЛ, 26 квітня 2015, 28 серпня 2019.

¹²⁰ УВКПЛ, *Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 16 травня – 15 серпня 2018 р.*, текст доступний за посиланням www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraineMay-August2018_UKR.pdf.

пов'язані з конфліктом¹²¹. УВКПЛ, однак, занепокоєне тим, що існуюча процедура не відповідає міжнародним стандартам у сфері прав людини.

97. Згідно з міжнародним правом прав людини обвинувачені мають право бути присутніми під час судового розгляду справи проти себе, а коли суд стосується збройного конфлікту, це право захищене також міжнародним гуманітарним правом¹²². Хоча провадження *in absentia*, на перший погляд, суперечить праву бути судженим у своїй присутності, воно само по собі не заборонено, якщо воно відповідає певним вимогам, зокрема щодо можливості повторного судового розгляду після затримання обвинуваченого¹²³.

98. Згідно з українським законодавством, однак, повторний судовий розгляд після провадження *in absentia* можливий лише у випадку, якщо обвинуваченого було затримано до того, як суд виніс вирок у його справі¹²⁴. Після того, як вирок винесено, обвинувачений має право лише на апеляційне оскарження, а не на повторний судовий розгляд.

99. УВКПЛ зазначає, що невідповідність українського законодавства міжнародним стандартам може призвести до того, що інші держави відмовлятимуть у екстрадиції обвинувачених, засуджених за процедурою *in absentia*, унеможливаючи виконання вироків¹²⁵ і перешкоджаючи здійсненню права жертв первинного злочину на ефективний засіб правового захисту і на правосуддя.

VI. Проблеми з правами людини на території, яка контролюється озброєними групами

100. З огляду на мандат УВКПЛ щодо заохочення і захисту прав людини для всіх в усьому світі, у цій доповіді оцінюється яким чином на права людини осіб, що живуть на території, яка контролюється самопроголошеними «республіками», впливає здійснення останніми квазі-державних функцій. Ця оцінка не легітимізує самопроголошені «республіки», їхні рішення та дії. Незважаючи на обмеження, накладені обома «республіками» на доступ до місць несвободи та «судових» засідань, порушення прав людини, описані в цьому розділі, були перевірені відповідно до стандартної методології УВКПЛ.

А. Нормативна база, що застосовується «Донецькою народною республікою» і «Луганською народною республікою»

101. Обидві самопроголошені «республіки» у травні 2014 року прийняли «конституції»¹²⁶, у яких визначено широкий спектр гарантій справедливого судового розгляду, як-от розподіл державної влади, рівність перед судом, право на свободу і заборона свавільного затримання, право на недоторканність особистого життя, право на

¹²¹ Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини», №1689-VII, текст доступний за посиланням zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18#n27.

¹²² МПГП, ст. 14(3)(d).

¹²³ Комітет з прав людини, Повідомлення № 16/1977, справа «Мбенге проти Заїру» (*Mbenge v. Zaïre*), п. 14.1; Зауваження загального порядку № 32, п. 31. Щодо можливості повторного судового розгляду див. Додаток до Висновків Комітету з прав людини за п. 4 ст. 5 Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ССРР/С/66/D/699/1996/Согр.1, пп. 9.4-9.5. Європейський суд з прав людини також заявив, що відсутність у суду можливості повторно розглянути сутність обвинувачення щодо особи з повним дотриманням її прав на захист після того, як її затримано, становить порушення права на справедливий судовий розгляд. Див., наприклад, справу «Колоцца проти Італії» (*Colozza v. Italy*), п. 29, та справу «Санадер проти Хорватії» (*Sanader v. Croatia*), п. 93

¹²⁴ Частина 4 ст. 323.

¹²⁵ Відповідно до ст. 3 Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про видачу правопорушників від 5 червня 1983 р., запитувана Сторона може відмовити у видачі особи, засудженої за процедурою *in absentia*, якщо запитуюча Сторона не гарантує права такої особи на повторний судовий розгляд.

¹²⁶ «Конституція» «Донецької народної республіки», прийнята 14 травня 2014 р., текст доступний за посиланням dnrsoviet.su/konstitutsiya/; «Конституція» «Луганської народної республіки», прийнята 18 травня 2014 р., текст доступний за посиланням nslnr/zakonodatelstvo/konstitutsiya/.

правову допомогу, презумція невинуватості, право не давати свідчень проти самого себе, заборона притягнення до відповідальності двічі за один і той самий злочин, заборона зворотної дії кримінального законодавства у часі.

102. Нормативна база для розгляду «кримінальних справ» на території, яка контролюється «Луганською народною республікою», була прийнята у квітні-серпні 2015 року та ґрунтувалася виключно на відповідному законодавстві Російської Федерації. Нормативна база, що регулює «кримінальне судочинство» на території, яка контролюється «Донецькою народною республікою», була розроблена у 2014-2015 роках на основі Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року (зі змінами, внесеними 29 червня 2001 року¹²⁷), а не Кримінального процесуального кодексу України 2012 року, який був чинним на той час¹²⁸. Обидві самопроголошені «республіки» продовжували застосовувати законодавство України, яке було чинним на момент прийняття їхніх «конституцій», щоб подолати прогалини в їхньому «законодавстві»¹²⁹.

103. УВКПЛ занепокоєне тим, що «кримінально-процесуальний кодекс» «Донецької народної республіки» у його нинішній формі призводить до дисбалансу на користь «обвинувачення» і до порушення права на справедливий судовий розгляд¹³⁰. Важливо зазначити, що це «законодавство» не передбачає судового контролю над досудовим слідством і досудовим триманням під вартою, рішення про яке приймає виключно «прокуратура». УВКПЛ стурбоване також тим, що «Донецька народна республіка» запровадила смертну кару. УВКПЛ відомо про два випадки, де «суд» «Донецької народної республіки» постановив смертний вирок¹³¹, проте станом на дату цієї доповіді ці «вироки» не були виконані. Тим не менш, вони продовжують викликати занепокоєння, тому що в перші роки конфлікту озброєні групи вже проводили страти (див. нижче п. 106).

¹²⁷ Зміни 2001 р. передбачали судовий контроль за триманням під вартою та інші покращення правового статусу обвинувачених.

¹²⁸ «Постанова» «ради міністрів» «Донецької народної республіки» «Про застосування кримінально-процесуального законодавства на території Донецької Народної Республіки у перехідний період», № 7-58 від 31 травня 2016 р., текст доступний за посиланням gispna-dnr.ru/nra/0003-7-58-2016-05-31/. У 2018 р. ці «норми» зазнали істотних змін і консолідації у зв'язку з прийняттям «кримінально-процесуального кодексу» та «законів» про оперативно-розшукову діяльність, статус «суддів» та «судоустрій».

¹²⁹ «Постанова» «ради міністрів» «Донецької народної республіки» № 9-1 від 2 червня 2014 р., текст доступний за посиланням supcourt-dnr.su/zakonodatelstvo/postanovlenie-soveta-ministrov-donecko-y-narodnoy-respubliki-o-primeneni-i-zakonov-na. Див. перехідні положення «закону» «Луганської народної республіки» «Про нормативно-правові акти у Луганській Народній Республіці» від 30 квітня 2015 р., текст доступний за посиланням nslnr.su/zakonodatelstvo/normativno-pravovaya-baza/937/. Згідно зі статтею 86.2 «конституцій» цих «республік», законодавство, що діяло до прийняття «конституцій», є чинним за умови, що воно не суперечить «конституціям».

¹³⁰ Наприклад, захист обмежений у можливості збирати та представляти докази, «суд» діє в якості помагача обвинувачення, а не як незалежний арбітр, а досудове тримання під вартою використовується надмірно і може застосовуватися за постановою прокурора. Прокурор також має право призначати слідчі дії, які впливають на права людини. Див. Пояснювальну записку до проекту Кримінального процесуального кодексу України № 4651-VI від 13 квітня 2012 р., с. 1-2, текст доступний за посиланням w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42312. Див. також Висновок до проекту Кримінального процесуального кодексу України, підготовлений Директоратом із питань правосуддя і людської гідності Генерального директорату з прав людини і верховенства права від 2 листопада 2011 р., пп. 10-20, текст доступний за посиланням gm.coe.int/16802e707d.

¹³¹ Перший «вирок» був «проголошений» «верховним судом» у лютому 2016 р. щодо чоловіка, «засудженого» за зґвалтування і вбивство дитини. Другий був винесений 18 липня 2018 р. щодо члена однієї з банд, якого було «засуджено» за викрадення людей, пограбування і вбивства, скоєні у 2014-2015 рр.

104. Обидві самопроголошені «республіки» створили «місцеві суди»¹³² на основі територіальної структури судової системи України, яка діяла на цій території до листопада 2014 року¹³³.

105. Обидві самопроголошені «республіки» здійснили кроки для створення трирівневої «судової» системи¹³⁴. «Верховний суд» «Донецької народної республіки» почав функціонувати 9 січня 2015 року. «Верховний суд» «Луганської народної республіки» розпочав діяльність як «апеляційно-касаційний суд» 25 жовтня 2018 року.

106. До створення цих систем військові формування, діючі у самопроголошених «республіках», проводили *ad hoc* «військові трибунали» або «народні суди» для проведення показових процесів або без будь-якої правової бази, або на підставі законодавства СРСР про воєнний стан, що діяло під час Другої світової війни. Ці «судові процеси» призводили до свавільних або позасудових страт та інших порушень міжнародного права про права людини та міжнародного гуманітарного права¹³⁵.

В. Незалежний і неупереджений перегляд адміністративного затримання та судовий контроль за досудовим триманням під вартою

107. УВПКЛ занепокоєне практикою адміністративного затримання¹³⁶, що широко застосовується у формі «адміністративного арешту» на території, яка контролюється «Донецькою народною республікою», та «превентивного затримання» на території, яка контролюється «Луганською народною республікою»¹³⁷. Ця практика суперечить вимогам до адміністративного затримання, визначеним у міжнародному праві прав людини та міжнародному гуманітарному праві, зокрема щодо незалежного і

¹³² Голова «верховного суду» «Донецької народної республіки» 1 грудня 2014 р. створив 14 місцевих «судів», а 6 травня 2015 р. – ще один («Дебальцевський міський суд»). 21 квітня 2015 р. голова «верховного суду» видав наказ про створення «військово-польового суду» як місцевого суду. 24 жовтня 2015 р. голова «Луганської народної республіки» видав «наказ», яким приписувалося розпочати діяльність 15 місцевих «судів». Ще два «місцеві суди» почали працювати 3 і 28 грудня 2015 р. (відповідно «Ровенський міський суд» і «Стахановський районний суд»). Останній прийняв на себе юрисдикцію «Первомайського міського суду», який не розпочав діяльність).

¹³³ Розпорядження Кабінету Міністрів № 1085-р від 7 листопада 2014 р. призупинило діяльності органів державної влади, зокрема судів, в окремих населених пунктах Донецької і Луганської областей. Робота усіх з 31 місцевих судів Донецької області та всіх 17 місцевих судів Луганської області була офіційно припинена тільки 25 січня 2018 р. Вищою радою правосуддя України (рішення № 182/0/15-18, доступне за посиланням www.vgu.gov.ua/content/act/182_25.01.2018.docx).

¹³⁴ Див. «закони» «про судову систему» «Донецької народної республіки» від 31 серпня 2018 р., ст. 4, та «Луганської народної республіки» від 30 квітня 2015 р., п. 2 ст. 18. Згідно зі ст. 20 «закону» «Донецької народної республіки» «апеляційний суд» має бути створений до 2022 р. На території, яка контролюється «Луганською народною республікою», «верховний суд» виконує функції апеляційної інстанції через «апеляційну палату».

¹³⁵ УВКПЛ, *Відповідальність за вбивства в Україні з січня 2014 р. по травень 2016 р.*, Додаток I, пп. 42-46, текст доступний за посиланням www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ОНСНТematicReportUkraineJan2014-May2016_UA.pdf

¹³⁶ У міжнародному праві прав людини адміністративне тримання під вартою (відоме також як запобіжне або превентивне тримання під вартою) зазвичай визначається як арешт і тримання під вартою осіб поза контекстом кримінального законодавства, наприклад, із міркувань безпеки, включно у зв'язку із загрозою тероризму, в якості однієї з форм попереднього ув'язнення, а також для обмеження волі мігрантів із неврегульованим правовим статусом. Див., наприклад, А/НRC/13/30, п. 77.

¹³⁷ На території, яка контролюється «Донецькою народною республікою», практика «адміністративного арешту» застосовувалася згідно з «постановою» «ради міністрів» «Донецької народної республіки» від 28 серпня 2014 р., який суперечив «конституції» цієї «республіки» і був скасований після прийняття у серпні 2018 р. «кримінально-процесуального кодексу». Проте, «слідчі органи» «Донецької народної республіки» продовжують застосовувати «адміністративний арешт» згідно з іншою «постановою» «ради міністрів» «Донецької народної республіки», яка не була «офіційно» опублікована і є «постановою для внутрішнього користування». «Превентивний арешт» на території, яка контролюється «Луганською народною республікою», був запроваджений змінами до «закону «про воєнний стан» від 2 лютого 2018 р. Проте, УВКПЛ задокументувало випадки, де свавільне тримання під вартою на підставах, аналогічних підставам адміністративного тримання під вартою, застосовувалося на території, яка контролюється «Луганською народною республікою», до прийняття вищезгаданих змін.

неупередженого перегляду рішення про адміністративне затримання, та становить порушення права на свободу і права на справедливий суд.

108. Міжнародне право прав людини та міжнародне гуманітарне право не забороняють адміністративне затримання у виняткових обставинах, пов'язаних із безпекою¹³⁸. Проте, цей вид позбавлення волі повинен залишатися винятковим заходом і відповідати низці вимог. Зокрема, він не може застосовуватися з наміром кримінального переслідування; необхідно довести, що цю загрозу неможливо усунути іншими заходами; цей захід повинен підлягати негайному і регулярному перегляду судом або іншим судовим органом, який має всі ознаки незалежної та безсторонньої судової влади; ув'язнений повинен мати доступ до незалежної юридичної допомоги¹³⁹. Як важлива гарантія запобігання свавільному позбавленню волі, катуванням і жорсткому поводженню, судовий контроль за триманням під вартою є важливим елементом захисту прав людини в рамках відправлення правосуддя.

109. На території, яка контролюється обома самопроголошеними «республіками», рішення про адміністративне тримання під вартою може одноосібно прийняти «слідчий» або «прокурор». Це передбачає арешт осіб строком до 30 днів, упродовж якого затриманий не доставляється до «судді», а «суди» не здійснюють судового контролю за триманням під вартою¹⁴⁰. Більше того, отримані УВКПЛ дані свідчать про те, що на території, яка контролюється «Донецькою народною республікою», після закінчення початкових 30 днів «адміністративний арешт», часто застосовується повторно на нових підставах, іноді декілька разів. УВКПЛ зазначає, що відсутність незалежного і неупередженого перегляду рішення про адміністративне затримання само собою становить порушення¹⁴¹.

110. Крім того, згідно з «законодавством» самопроголошених «республік», особи можуть бути ув'язнені в адміністративному порядку з метою перевірки їхньої причетності до «злочинів проти національної безпеки»¹⁴². Моніторинг, проведений УВКПЛ, показав, що адміністративне затримання широко використовується як заміник досудового тримання під вартою у «кримінальних провадженнях». Під час адміністративного затримання «слідчі органи» проводять розслідування щодо затриманих, не розпочинаючи їх формально. Вони збирають докази і показання, зокрема затриманих, які в кінцевому підсумку використовуються для обвинувачування цих затриманих. Міжнародні стандарти прав людини забороняють застосовувати адміністративне затримання замість досудового тримання під вартою як запобіжного заходу у кримінальному провадженні, тому що це вважається порушенням права затриманих на справедливий суд¹⁴³.

111. Інформація, зібрана шляхом інтерв'ю з жертвами та їхніми родичами, свідчить про те, що особи, затримані в адміністративному порядку на території, яка контролюється самопроголошеними «республіками», утримуються без зв'язку з

¹³⁸ A/HRC/43/35, пп. 19 і 20.

¹³⁹ Комітет з прав людини, *Зауваження загального порядку № 35*, CCPR/C/GC/35.

¹⁴⁰ Дані УВКПЛ свідчать про те, що особи, затримані на території, яка контролюється самопроголошеними «республіками», рідко коли оперативної і належним чином інформуються про «правову» основу їх затримання, а саме про те, що затримують в адміністративному порядку. У 70 випадках опитані повідомили УВКПЛ, що їх примусили підписати папери з викладенням причин і «правової основи» їх затримання, не дозволивши прочитати ці документи.

¹⁴¹ За висновком Робочої групи з питань свавільних затримань, «застосування «адміністративного затримання» на підставі законодавства про державну безпеку або міграцію або інших актів адміністративного законодавства, що призводить до позбавлення волі на необмежений термін або дуже довгі періоди як засобу тримання під вартою осіб, підозрюваних у причетності до тероризму чи інших злочинів, за відсутності ефективного судового контролю, не відповідає міжнародному праву у галузі прав людини». Доповідь Робочої групи з питань свавільних затримань, E/CN.4/2005/6, п. 77.

¹⁴² У «Донецькій народній республіці» це включає бандитизм, участь в інших організованих злочинних групах або скоєння тяжких злочинів.

¹⁴³ Адміністративне затримання, як правило, рівносильне свавільному триманню під вартою у випадку наявності інших ефективних засобів протидії загрозам, зокрема ті, що передбачені системою кримінального правосуддя (Комітет із прав людини, *Зауваження загального порядку № 35*, п. 15). УВКПЛ зазначає, що у рамках кримінального правосуддя застава і досудове тримання під вартою є ефективним заходом протидії ризикам, які можуть виникнути у зв'язку з початком досудового розслідування проти особи.

зовнішнім світом. Крім того, УВКПЛ встановило, що у більшості випадків родичам не надавалася інформація про затримання їх близьких протягом початкового періоду ув'язнення, в результаті чого ця практика може бути рівнозначна насильницькому зникненню¹⁴⁴. УВКПЛ занепокоєне також тим, що з моменту прийняття 24 серпня 2018 року «кримінально-процесуального кодексу» «прокурори» на території, яка контролюється «Донецькою народною республікою», можуть приймати рішення про досудове тримання під вартою без рішень «судів» або судового контролю. УВКПЛ зазначає, що ця практика становить порушення права затриманих бути доставленими до судового органу і є рівнозначною свавільному триманню під вартою.

С. Право не бути приневоленим до давання свідчень

112. УВКПЛ занепокоєне постійними повідомленнями про застосування катувань і жорстокого поводження з метою одержання від ув'язнених осіб «зізнань», які потім використовуються у «судових провадженнях», пов'язаних із конфліктом¹⁴⁵. Міжнародне право прав людини і міжнародне гуманітарне право забороняють застосовувати катування і захищають право не визнавати себе винним. Право не бути приневоленим до давання свідчень проти самого себе поширюється на будь-який прямиий чи непрямиий фізичний або невинуватий психологічний тиск із боку слідчих органів і є важливою гарантією справедливого суду¹⁴⁶. Приневолення обвинуваченої особи до визнання себе винною шляхом застосування сили або іншої форми примусу порушує як право не бути підданим катуванням або жорстокому, нелюдському або принижуючому гідність поводженню або покаранню, так і право на справедливий судовий розгляд¹⁴⁷.

113. УВКПЛ установило, що катування і залякування осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом, зазвичай мали місце під час затримання і адміністративного затримання, коли особи утримувалися без зв'язку з зовнішнім світом. До таких порушень вдавалися співробітники «міністерств державної безпеки», «поліції» та члени озброєних груп самопроголошених «республік». УВКПЛ задокументувало випадки, коли затриманих били, душили, позбавляли їжі, води, сну або можливості користуватися туалетом, а також піддавали ударам електричним струмом, катуванням положенням, імітації страти та іншим формам катувань¹⁴⁸. Серед задокументованих форм залякування були погрози стратою, катуваннями та сексуальним насильством, часто також щодо родичів затриманих, і погрози пред'явлення додаткових «обвинувачень» у скоєнні тяжких злочинів. Зокрема, існування смертної кари за «кримінальним кодексом» «Донецької народної республіки»¹⁴⁹ дозволяло «прокуратурі» залякувати затриманих погрозами про пред'явлення додаткових обвинувачень, за які передбачено покарання у виді смертної кари.

114. УВКПЛ установило, що примусові зізнання, одержані під час адміністративного затримання, фіксувалися у письмовій формі або на відеокамеру, після чого оформлювалися як «протоколи допитів», вже після початку «кримінальних проваджень». Затримані підписували ці протоколи і не відмовлялися від своїх показань

¹⁴⁴ Див. Міжнародну конвенцію про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, ст. 2.

¹⁴⁵ Див. також *Доповідь Спеціального доповідача ООН з питань катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання*, A/HRC/40/59/Add.3, пп. 99-100, текст доступний за посиланням undocs.org/A/HRC/40/59/Add.3; УВКПЛ, *Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 16 лютого – 15 травня 2018 р.*, п. 48, текст доступний за посиланням www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraineFev-May2018_UKRAINIAN.pdf; УВКПЛ, *Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 16 травня – 15 серпня 2018 р.*, пп. 52, 54, текст доступний за посиланням www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraineMay-August2018_UKR.pdf; УВКПЛ, *Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 16 серпня – 15 листопада 2019 р.*, п. 52, текст доступний за посиланням www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/28thReportUkraine-UA.pdf; УВКПЛ, *Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 16 листопада 2019 р. – 15 лютого 2020 р.*, Додаток I, текст доступний за посиланням www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/29thReportUkraine-UA.pdf.

¹⁴⁶ Комітет з прав людини, *Зауваження загального порядку № 32*, п. 25.

¹⁴⁷ Там само, п. 60.

¹⁴⁸ Див. також УВКПЛ, *Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 16 листопада 2019 р. – 15 лютого 2020 р.*, Додаток I, Annex I, текст доступний за посиланням www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/29thReportUkraine-UA.pdf.

¹⁴⁹ Ст. 43 «кримінального кодексу» «Донецької народної республіки».

побоюючись подальших катувань або жорстокого поводження, чи через раніше отримані погрози.

115. Нормативна база, що застосовується обома самопроголошеними «республіками», ані зобов'язує «суддів» уживати «заходів» для розслідування тверджень про катування і жорстоке поводження під час «досудового розслідування», ані передбачає існування незалежного органу, на який було б покладено завдання «розслідувати» такі твердження. Крім того, УВКПЛ отримало інформацію про те, що «суди» часто використовували зізнання, отримані в ході «розслідування», навіть якщо обвинувачені пізніше відмовлялися від них під час «судового розгляду»¹⁵⁰.

D. Право мати достатній час і можливості для підготовки свого захисту та право мати захисника

116. Особи, щодо яких на території обох самопроголошених «республік» здійснюється «кримінальне переслідування» за порушення, пов'язані з конфліктом, не мають можливості ефективно захищати себе у «судах» через суворі обмеження права на захист і права на допомогу захисника, а також через вищезгадану практику адміністративного затримання. Відсутність незалежності об'єднань адвокатів також становить загрозу даному праву. Підозрювані та обвинувачені не мають доступу до своїх адвокатів, а якість юридичних консультацій, що їм надаються, є низькою через співробітництво їхніх адвокатів з «обвинуваченням». УВКПЛ відзначає також відсутність розвиненої системи безоплатної правової допомоги та оплати праці адвокатів, які надають правову допомогу.

117. Право на підготовку захисту і право на захисника закріплені у міжнародних стандартах прав людини як невід'ємні гарантії права на справедливий суд, а також у міжнародному гуманітарному праві щодо справ, пов'язаних із конфліктом. Обвинувачені у кримінальних справах повинні мати достатній час і можливості для підготовки свого захисту, що включає доступ до документів або доказів і можливість спілкуватися з захисниками, яких вони самі обирають.

118. УВКПЛ установило, що у період адміністративного затримання особи утримуються інкомунікадо, без можливості спілкуватися з зовнішнім світом. Їм не повідомляють про причини їхнього ув'язнення і не надають інформації про кримінальні провадження, які здійснюються одночасно, а також позбавляють доступу до адвоката, навіть під час допиту¹⁵¹. УВКПЛ задокументувало 167 випадків, коли у період адміністративного затримання ув'язнених допитували без адвоката. Сім'ї затриманих не одержують інформацію про затримання своїх близьких та про розслідування щодо них і тому не можуть найняти адвокатів для їхнього захисту. Ця практика порушує право на підготовку захисту, тому що обвинувачені не мають своєчасного та конфіденційного доступу до захисника і не одержують інформацію про «кримінальні провадження» проти них.

119. УВКПЛ задокументувало сім випадків, коли затриманим не надавали доступ до матеріалів їхніх кримінальних справ доти, поки «суд» не почав їх розглядати¹⁵². Відсутність завчасного доступу особи до матеріалів кримінальної справи становить порушення її права на підготовку свого захисту.

120. «Законодавство» обох самопроголошених «республік» передбачає право на правову допомогу в кримінальних провадженнях¹⁵³, яка може надаватися безоплатно,

¹⁵⁰ Інтерв'ю, проведене УВКПЛ, 12 січня 2018 р.

¹⁵¹ Згідно з «законодавством» «республік», практика адміністративного затримання не передбачена «кримінально-процесуальними нормами». Отже, особи, яких піддають затриманню, не можуть користуватися правами та гарантіями, передбаченими кримінально-процесуальним законодавством, зокрема правом на захисника. Проте, як зазначено вище, УВКПЛ помітило, що адміністративне затримання часто призводить до кримінальних проваджень, під час яких інформація, зібрана шляхом таких допитів, використовується проти обвинуваченого.

¹⁵² Інтерв'ю, проведені УВКПЛ, 12 січня 2018 р., 23 березня 2018 р., 2, 14, 16 і 20 січня 2020 р.

¹⁵³ На території, яка контролюється «Донецькою народною республікою», відповідне «законодавство» про правовий статус і діяльність адвокатів було прийнято 20 березня 2015 р., а «рада адвокатів» була створена 20 червня 2015 р. На території, яка контролюється

якщо участь адвоката є обов'язковою¹⁵⁴. Адвокати зобов'язані мати дозвіл на здійснення адвокатської діяльності на території, яка контролюється самопроголошеними «республіками», для чого вони повинні подавати заяви до «міністерств юстиції», а на території, яка контролюється «Луганською народною республікою», вони також підлягають перевірці «міністерством державної безпеки»¹⁵⁵. Ці процедури наражають адвокатів на небезпеку, тому що вони можуть стикнутися з кримінальним переслідуванням із боку Уряду України за зв'язки з терористичними організаціями, що утримує українських адвокатів від здійснення адвокатської діяльності на території, яка контролюється самопроголошеними «республіками»¹⁵⁶. Багато з тих адвокатів, які займалися юридичною практикою до початку збройного конфлікту, припинили свою професійну діяльність і виїхали з території, яка контролюється самопроголошеними «республіками». З цих причин багато осіб, щодо яких здійснюється «кримінальне переслідування» на території, яка контролюється «Донецькою народною республікою», скаржилися УВКПЛ на брак кваліфікованих і незалежних адвокатів, з якими можливо було б укласти договір.

121. УВКПЛ також задокументувало поширену практику перешкоджання доступові осіб до їхніх адвокатів, що порушує право на правову допомогу. У дев'яти випадках особи поскаржилися, що «міністерства державної безпеки» примушували їх або відмовитися від права на захисника, або розірвати договір з певним адвокатом і погодитися на представництво з боку адвоката з «системи безоплатної правової допомоги», запропонованого «слідчими»¹⁵⁷. У 34 задокументованих випадках адвокатам не давали можливості побачитися зі своїми клієнтами, які перебували під вартою, до шести місяців після затримання, або обмежували кількість їхніх зустрічей¹⁵⁸. Ураховуючи, що міжнародні стандарти прав людини вимагають, щоб усім затриманим особам негайно забезпечувався доступ до захисника і достатній час для спілкування з ним, вищезгадана практика становить порушення права на спілкування з адвокатом¹⁵⁹.

122. УВКПЛ занепокоєне також якістю правової допомоги, яку надають адвокати – незалежно від того, як виникли їх повноваження на представництво, і чи оплачувалася їхня праця. У 53 задокументованих випадках співрозмовники скаржилися УВКПЛ на те, що їхні адвокати нехтували своїм обов'язком захищати їх або діяли у спосіб, який не відповідав їхнім інтересам. Зокрема, вони скаржилися, що їхні адвокати допитували їх разом зі «слідчими», були відсутні під час «слідчих дій» або «судових засідань», підписували протоколи «слідчих дій», незважаючи на те, що вони не брали в цих діях участі, явно ухилялися від захисту клієнтів під час «судових засідань» або навіть

«Луганською народною республікою», відповідне «законодавство» було прийнято 28 серпня 2018 р., а «рада адвокатів» було створено 9 січня 2019 р.

¹⁵⁴ Наприклад, коли обвинувачений є неповнолітнім чи має інвалідність унаслідок психічних захворювань або коли йому висуно «обвинувачення» у «злочині», за який передбачено довічне ув'язнення або смертна кара («Донецька народна республіка») або позбавлення волі на строк понад 15 років («Луганська народна республіка»). Більшість пов'язаних із конфліктом злочинів у «республіках» вважаються тяжкими злочинами, які тягнуть за собою довічне ув'язнення або смертну кару («Донецька народна республіка») або позбавлення волі на строк понад 15 років («Луганська народна республіка»). Таким чином, участь адвокатів у кримінальних справах, пов'язаних із конфліктом, є обов'язковою за «законодавством» обох «республік» і забезпечується на безоплатній основі, якщо обвинувачені не можуть її оплатити.

¹⁵⁵ Стаття 36 «закону Луганської народної республіки» «про адвокатську діяльність і адвокатуру».

¹⁵⁶ «Адвокати» і прислужники Л/ДНР – в Реєстрі адвокатів України, текст доступний за посиланням lexinform.com.ua/podii/advokaty-i-prysluzhnyky-l-dnr-v-reyestri-advokativ-ukrayiny/. Див. також *Доповідь Української Гельсінської спілки з прав людини «Адвокати в окупації»*, с. 38, текст доступний за посиланням helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2019/01/1_Advocates_occupation_2018.pdf. УВКПЛ зазначає, що прізвища юристів, які набули статусу адвокатів на території, яка контролюється «республіками», були опубліковані на веб-сторінці «Миротворець». Докладніше про веб-сторінку «Миротворець» див. у Доповіді УВКПЛ щодо ситуації з правами людини в Україні, 16 лютого – 15 травня 2018 р., п. 78, текст доступний за посиланням www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraineFev-May2018_UKRAINIAN.pdf

¹⁵⁷ У деяких випадках «слідчі» залякували жертв і змушували їх підписати документи, не даючи їм можливості ознайомитися з цими документами. Пізніше жертви дізналися, що ці документи були відмовами від захисника.

¹⁵⁸ В одному випадку, задокументованому УВКПЛ на території, яка контролюється «Донецькою народною республікою», захисникові було дозволено бачитися з його клієнтами лише раз на місяць.

¹⁵⁹ Див., наприклад, *Основні принципи, що стосуються ролі юристів*, п. 8.

підтримували клопотання «обвинувачення»¹⁶⁰. Щонайменше 14 обвинувачених повідомили УВКПЛ, що, на їхню думку, адвокати не могли забезпечити належний захист на території, яка контролюється самопроголошеними «республіками», через недоліки та незбалансованість «кримінальної системи», в якій їм доводиться працювати. Одинадцять осіб поскаржилися, що їхні адвокати не забезпечили належний захист, тому що їх залякали або вони побоювалися суперечити «стороні обвинувачення»¹⁶¹.

123. У 18 випадках, задокументованих УВКПЛ, «призначені державою» захисники вимагали грошей з клієнтів або їхніх родичів за надання правової допомоги або просто за інформацію про стан «кримінального провадження»¹⁶². УВКПЛ занепокоєне тим, що ця ситуація може бути спричинена відсутністю оплати праці адвокатів, які надають безоплатну правову допомогу¹⁶³.

Е. Право на розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом

124. На території, яка контролюється самопроголошеними «республіками», УВКПЛ задокументувало систематичні порушення права на розгляд справи незалежним і безстороннім судом у результаті діяльності «судів» військової юрисдикції. Ці структури тимчасово розглядали «кримінальні справи» всіх осіб, обвинувачених у тяжких злочинах, в тому числі, пов'язаних з конфліктом, за відсутності інших «судів», які б мали юрисдикцію щодо таких справ. УВКПЛ зазначає, що «суди» військової юрисдикції обох «республік» не надавали гарантій справедливого судового розгляду і не відповідали вимогам незалежності та безсторонності.

125. «Військовий трибунал» «Донецької народної республіки» був створений у серпні 2014 року як «спеціалізований апеляційний суд» із юрисдикцією щодо злочинів, скоєних військовослужбовцями¹⁶⁴. Через відсутність до лютого 2019 року загального «суду» з відповідною юрисдикцією, цей «військовий трибунал» розглядав справи цивільних осіб, обвинувачених у вчиненні тяжких злочинів. За період із 2016 до 2019 року УВКПЛ задокументувало 69 «кримінальних справ», які розглядалися «військовим трибуналом».

126. В одній справі, наприклад, «військовий трибунал» «Донецької народної республіки» «визнав винним» і «засудив» цивільну особу до двох років і восьми місяців позбавлення волі за зберігання вдома ручної гранати. «Суддя» сказав УВКПЛ, що за законом він не має «юрисдикції» щодо цієї «справи», але розглядав її через «значний суспільний інтерес».

127. Упродовж періоду діяльності «військового трибуналу» на території, яка контролюється «Донецькою народною республікою», його «судді» підпорядковувалися

¹⁶⁰ Що стосується недбалості адвокатів під час слухань, жертви скаржилися УВКПЛ, що їхні адвокати гралися в ігри на мобільних телефонах, читали матеріали інших справ або не слідкували за виступами «прокурорів» чи заявами «суддів».

¹⁶¹ Жертви також казали УВКПЛ, що «слідчі» погрожували їм насильством та іншими негативними наслідками для них та їхніх сімей, щоб змусити вимагати від захисників припинити живити активні заходи у їхніх справах.

¹⁶² Інтерв'ю, проведені УВКПЛ, 12 і 16 січня 2018 р., 20 грудня 2018 р., 31 січня 2019 р., 5 і 14 січня 2020 р.

¹⁶³ Хоча «закони» «республік» передбачають оплату праці адвокатів, які надають безоплатну правову допомогу, порядок здійснення цієї оплати не передбачений. 9 квітня 2015 р. «постановою» «ради міністрів» «Донецької народної республіки» було введено тимчасове положення про надання безоплатної вторинної правової допомоги. У ньому рада адвокатів була визначена відповідальною за надання безоплатної вторинної правової допомоги у справах, де «кримінальним законодавством» передбачена обов'язкова участь захисника. Хоча «міністерством фінансів» було ухвалено положення з розробки та затвердження порядку оплати праці за надання безоплатної вторинної правової допомоги, цей порядок не був запроваджений. На території, яка контролюється «Луганською народною республікою», «нормативний» акт з оплати праці адвокатів, які надають безоплатну правову допомогу, не був прийнятий.

¹⁶⁴ «Постанова» «ради міністрів» «Донецької народної республіки» від 17 серпня 2014 р. № 27-1 «про затвердження Положення «про військові суди Донецької Народної Республіки», текст доступний за посиланням supcourt-dpr.su/zakonodatelstvo/postanovlenie-soveta-ministrov-doneckoy-narodnoy-respubliki-ob-utverzhdenii-2; ч. 2 ст. 35 «кримінально-процесуального кодексу «ДНР».

«голови» «військового трибуналу»¹⁶⁵, який, у свою чергу, підпорядковувався «раді міністрів» «Донецької народної республіки»¹⁶⁶. Цей ієрархічний зв'язок ставить під сумнів незалежність «військового трибуналу».

128. «Військовий суд» «Луганської народної республіки» був створений у серпні 2015 року як спеціалізований «суд першої інстанції» з юрисдикцією щодо злочинів, скоєних військовослужбовцями¹⁶⁷. Тим не менш, УВКПЛ задокументувало 30 кримінальних «справ» проти цивільних осіб, які розглядалися «військовим судом»¹⁶⁸. Ця практика припинилася після 25 жовтня 2018 року, коли почав працювати «верховний суд», до якого перейшла юрисдикція щодо «кримінальних справ», пов'язаних із конфліктом.

129. Міжнародне право прав людини вимагає, щоб судді не мали особисту упередженість чи пристрасність і не віддавали одній стороні перевагу над іншою. На території, яка контролюється обома самопроголошеними «республіками», УВКПЛ задокументувало повідомлення 18 осіб, що заслуговують на довіру, про упередженість «суддів» різних «судів» щодо них у справах за обвинуваченнями у підтримці Уряду України або за проукраїнські погляди. За словами обвинувачених, «судді» незмінно ігнорували чи відхиляли їхні процесуальні клопотання і заяви, задовольняючи при цьому всі клопотання «обвинувачення». Опитані особи скаржилися також на те, що «судді» ляляли та словесно ображали їх під час «слухань» за проукраїнську позицію або ставилися до них як до засуджених або зрадників ще до проголошення «вироків». Деякі особи скаржилися, що поведінка «суддів» справляла враження, що судовий розгляд – не більше ніж шоу, а «судді» просто дотримувалися формальних процесуальних норм, не маючи жодного наміру розглядати справи по суті¹⁶⁹. У цьому відношенні опитані говорили, що «судді» не слухали їхні заяви або заяви їхніх адвокатів, ігнорували недоліки доказів, наданих «обвинуваченням», або взагалі не вивчали докази. УВКПЛ зазначає також, що систематичне використання закритих «судових розглядів» створює умови для вільного вираження суддями своєї упередженості.

Ф. Право на публічний судовий розгляд і право бути судженим у своїй присутності

130. Міжнародне право прав людини передбачає, що судовий розгляд у кримінальних справах повинен, як правило, проводитися усно та відкрито, що забезпечує прозорість судового провадження і слугує важливою гарантією інтересів особи¹⁷⁰. У справах, пов'язаних з конфліктом, право бути судженим у своїй присутності та право на публічний розгляд справи захищено також міжнародним гуманітарним правом.

131. На території, яка контролюється обома самопроголошеними «республіками», «кримінальні справи», пов'язані з конфліктом, розглядалися переважно у закритих «засіданнях»¹⁷¹. «Судді» обґрунтовували проведення «засідань» за закритими дверима необхідністю захисту «державної таємниці»¹⁷², проте УВКПЛ помітило, що такі рішення ухвалювалися майже автоматично, без ретельної оцінки вагомості підстав такого рішення в кожному конкретному випадку.

¹⁶⁵ Пункт 6 «постанови» «ради міністрів» «Донецької народної республіки» від 17 серпня 2014 р. № 27-1 «про затвердження Положення «про військові суди Донецької Народної Республіки», текст доступний за посиланням supcourt-dpr.su/zakonodatelstvo/postanovlenie-soveta-ministrov-donecko-y-narodnoy-respubliki-ob-utverzhdenii-2.

¹⁶⁶ Там само, п. 5.

¹⁶⁷ УВКПЛ не відомо про будь-які положення «законодавства» «Луганської народної республіки», які б надавали «військовому суду» юрисдикцію щодо справ проти цивільних осіб.

¹⁶⁸ УВКПЛ не відомо про будь-які правові підстави для передачі зазначених справ «військовому суду» замість «місцевих судів».

¹⁶⁹ Інтерв'ю, проведені УВКПЛ, 12 і 16 січня 2018 р., 14 і 15 січня 2020 р.

¹⁷⁰ Комітет з прав людини, *Зауваження загального порядку № 32*, п. 28.

¹⁷¹ За винятком справ про розпалювання ненависті та незаконне зберігання зброї.

¹⁷² Згідно з «законодавством» «республік», «суд» може проводити «закриті засідання», якщо може бути розголошено державну таємницю, якщо обвинувачений є неповнолітнім, якщо злочин пов'язаний із посяганням сексуального характеру, або для забезпечення безпеки сторін кримінального провадження.

132. Зокрема, «суди» не розглядали доречність проведення у закритому режимі лише тих частин засідань, які стосувалися «державної таємниці». На території, яка контролюється «Донецькою народною республікою», відкритими для публічного доступу були зазвичай тільки два «засідання»: початкове «підготовче засідання», під час якого «суд» вирішує, чи буде «судовий розгляд» проводитися за закритими дверима, і проголошення «вироку». В одному показовому випадку «суддя» повідомив УВКПЛ до початку «підготовчого засідання», що «судовий розгляд» буде закритим, навіть не дочекавшись відповідного клопотання «сторони обвинувачення»¹⁷³.

133. На території, яка контролюється «Луганською народною республікою», всі «судові засідання» у «кримінальних справах», пов'язаних із конфліктом, які відстежувало УВКПЛ, проводились закритому режимі. Крім того, з моменту свого створення «верховні суди» самопроголошених «республік», які мають «юрисдикцію» щодо справ про тяжкі злочини як суди першої інстанції, також проводили всі «засідання» за закритими дверима¹⁷⁴. Міжнародним правозахисним організаціям, зокрема УВКПЛ, не дозволялося спостерігати за закритими «слуханнями», незважаючи на регулярні запити про допуск.

134. «Судовий розгляд» кримінальних справ у закритому режимі попри відсутність належного обґрунтування є порушенням права на публічний судовий розгляд та викликає питання щодо справедливості таких процесів. Хоча міжнародні стандарти прав людини дозволяють суду не допускати публіку на засідання з причин національної безпеки, практика проведення в закритому режимі всього судового розгляду без обґрунтування не відповідає вимогам цього винятку з загального принципу відкритості судового розгляду.

135. УВКПЛ занепокоєне практикою відмови у праві бути судженим у своїй присутності, поширеною на території, яка контролюється самопроголошеними «республіками». Це право становить важливу гарантію права на справедливий суд відповідно до міжнародних стандартів прав людини¹⁷⁵. УВКПЛ задокументувало 18 випадків, де обвинувачених не доставляли на деякі «судові засідання» у «кримінальних провадженнях» проти них, зокрема «засідання» щодо запобіжного заходу, підготовчі «засідання»¹⁷⁶ та «засідання», на яких проголошувалися «вироки».

Г. Право на перегляд вироку

136. УВКПЛ занепокоєне тим, що «судові» структури обох самопроголошених «республік» не гарантують перегляд «засудження» та «вироку» вищестоящою судовою інстанцією, чим порушується право на перегляд вироку, гарантоване міжнародним правом прав людини¹⁷⁷.

137. Для того, щоб забезпечити право на перегляд засудження і вироку вищестоящою судовою інстанцією, засуджена особа повинна мати ефективний доступ до кожної із судових інстанцій, які здійснюють такий перегляд.

138. На території, яка контролюється обома самопроголошеними «республіками», перегляд вироків здійснюється «верховними судами», у складі яких є «апеляційні палати»¹⁷⁸. Щодо тяжких злочинів, зокрема злочинів проти громадської безпеки, «верховні суди» діють і як «суд» першої інстанції, і як «суд» вищестоящої інстанції¹⁷⁹. Це означає, що перегляд вироків може здійснюватися у цих самих «верховних судах» і

¹⁷³ Моніторинг судових засідань, що проводився УВКПЛ, червень 2018 р.

¹⁷⁴ Інтерв'ю, проведені УВКПЛ, 8 липня 2019 р. і 2 січня 2020 р.

¹⁷⁵ Див. ст. 14(3)(b) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права.

¹⁷⁶ У цьому відношенні УВКПЛ зазначає, що ст. 156 «кримінально-процесуального кодексу» «Донецької народної республіки» дозволяє проводити попереднє «слухання» без присутності обвинуваченого.

¹⁷⁷ Ст. 14(5) МПГПП.

¹⁷⁸ «Апеляційна палата» «верховного суду» «Донецької народної республіки» виконує функцію «апеляційної інстанції» до створення «апеляційного суду» (запланованого на 2022 рік), згідно з перехідними положеннями «закону» «про судову систему».

¹⁷⁹ Частина 3 ст. 33 «кримінально-процесуального кодексу» «Луганської народної республіки» та частина 1 ст. 35 «кримінально-процесуального кодексу» «Донецької народної республіки».

лише в касаційному порядку, яким передбачено лише перегляд питань права¹⁸⁰. Такий порядок перегляду не відповідає трьом гарантіям права на перегляд вироку, закріпленим у міжнародному праві прав людини: праву на перегляд вироку інстанцією, незалежною від суду першої інстанції, праву доступу до всіх інстанцій, що здійснюють перегляд вироків, та праву на перегляд вироку по суті, включно з питанням достатності доказів¹⁸¹.

139. На території, яка контролюється «Луганською народною республікою» особи, які були «засуджені» «судами першої інстанції», і які вирішили оскаржувати їхні «вироки», залишалися у правовому вакуумі через відсутність «верховного суду», який почав діяти лише після 25 жовтня 2018 року. Як наслідок, їхні «вироки» не набували чинності, й вони залишалися у місцях досудового тримання під вартою, в окремих випадках довше строку призначеного покарання¹⁸².

VII. Проблеми з правами людини у пов'язаних із конфліктом кримінальних провадженнях у Криму

140. Генеральна Асамблея ООН визнала Крим тимчасово окупованим Російською Федерацією¹⁸³. Міжнародне гуманітарне право та право прав людини застосовуються одночасно у випадку окупації та покладають обов'язки із захисту як на окупаційну державу, так і на державу, територія якої перебуває під окупацією. Як окупаційна держава Російська Федерація повинна дотримуватися своїх зобов'язань відповідно до міжнародного права прав людини в Криму з моменту встановлення «фактичного контролю» над цією територією¹⁸⁴.

A. Ретроспективне застосування кримінального закону

141. Відповідно до міжнародного гуманітарного права, окупаційна держава не може арештовувати, піддавати переслідуванню чи притягати до відповідальності осіб, що перебувають під захистом, за діяння чи думки, вчинені чи висловлені до окупації, за винятком порушень законів і звичаїв війни. Суди застосовують лише ті норми закону, які були чинними на момент вчинення правопорушення і які відповідають загальним принципам права, зокрема принципу пропорційності правопорушення і покарання. Принцип заборони зворотного застосування кримінального права у часі додатково закріплений в міжнародному праві прав людини; відповідно до нього ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні кримінального правопорушення внаслідок будь-якої дії чи бездіяльності, що не вважалось кримінальним правопорушенням відповідно до національного або міжнародного права, чинного на момент його вчинення¹⁸⁵.

142. УВКПЛ задокументувало пов'язані із конфліктом справи стосовно 29 осіб (24 чоловіків і 5 жінок), засуджених у Криму відповідно до законів Російської Федерації за діяння, вчинені до початку окупації.

143. Більшість цих справ стосувалися публікацій у соціальних мережах, що містять символи, гасла або заяви організацій, заборонених у Російській Федерації, або матеріали, які в Російській Федерації вважаються екстремістськими, але не заборонені законом в Україні¹⁸⁶. Наприклад, 21 лютого 2017 року суд у Криму засудив кримського татарина з Кам'янки до 11 днів арешту за допис у соціальних мережах 2013 року, в якому фігурує

¹⁸⁰ «У тих випадках, коли вищий суд країни діє в якості першої та єдиної інстанції, відсутність права на перегляд судом вищої інстанції не компенсується тим фактом, що особа є судженою верховним судом відповідної держави-учасниці; така система, скоріше, не є сумісною з [МПГПП]». КПЛ, Зауваження загального порядку № 32, п. 47.

¹⁸¹ КПЛ, Зауваження загального порядку № 32, пп. 45, 47 і 48.

¹⁸² УВКПЛ, *Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 16 лютого – 15 травня 2018 р.*, п. 53.

¹⁸³ Резолюції 71/205, 72/190, 73/263 та 74/168.

¹⁸⁴ *Див.* Рішення ЄСПЛ у справі Лоїзиду проти Туреччини (попередні заперечення), 23 березня 1995 року, п. 62, доступне за адресою hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57920. Дивіться також статтю 42 Гаазької конвенції 1907 року: «Територія визнається окупованою, якщо вона фактично перебуває під владою армії супротивника. Окупація поширюється лише на ту територію, де така влада встановлена і здатна виконувати свої функції».

¹⁸⁵ Стаття 15, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права.

¹⁸⁶ Федеральний перелік екстремістських матеріалів був запроваджений Федеральним законом № 114-ФЗ «Про боротьбу з екстремістською діяльністю» (25 липня 2002 року).

організація, заборонена в Російській Федерації¹⁸⁷. У іншій подібній справі кримського татарина з Бахчисараю засудили до 12 діб арешту за завантаження у соціальну мережу у 2011-2012 роках матеріалів про організацію, заборонену в Російській Федерації, та чотирьох народних пісень чеченського співака, що містять антиросійську риторичку¹⁸⁸. В обох справах судді, визнали обвинувачених винними у пропаганді екстремізму та знехтували тим фактом, що ймовірні правопорушення мали місце до введення в дію в Криму законів Російської Федерації, що криміналізують таку поведінку, чим порушили принцип законності.

В. Право на справедливий судовий розгляд

144. Міжнародне право прав людини передбачає, що при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення кожен має право на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону. Справедливий судовий розгляд передбачає також інші права для особи, яка обвинувачується в кримінальному злочині, включно з презумпцією невинуватості, правом захищати себе особисто або користуватися послугами адвоката за власним вибором, правом на розгляд справи без невинуватості затримки і правом на апеляцію чи перегляд вироку вищою судовою інстанцією¹⁸⁹.

145. Від моменту впровадження в Криму законів Російської Федерації дотримання прав, пов'язаних із справедливим судовим розглядом у справах, пов'язаних із конфліктом, викликає особливе занепокоєння. В судових провадженнях за участі осіб, які сприймаються як критики політики Російської Федерації в Криму, а також осіб, обвинувачуваних у членстві в заборонених релігійних групах, шпигунстві та здійсненні диверсій в Криму, часто не дотримувалися гарантії належної правової процедури і справедливого судового розгляду.

1. Право на публічний розгляд справи

146. Судові засідання за обвинуваченнями у членстві в Хізб ут-Тахрір¹⁹⁰, шпигунстві та здійсненні диверсій, які мали значну вірогідність викликати громадський інтерес, проводилися за закритими дверима, при відсутності доступу громадськості, членів сімей та ЗМІ до залу суду. В якості обґрунтування проведення закритих засідань суди в Криму в основному посилалися на «необхідність забезпечення безпеки учасників процесу», не наводячи конкретних підстав для обмеження права обвинувачених на відкритий судовий розгляд. УВКПЛ отримало від адвокатів та родичів обвинувачених інформацію, яка дозволяє стверджувати, що практика позбавлення доступу громадськості до судових засідань використовувалася для обмеження громадської обізнаності щодо судових процесів, створення перепон для громадського контролю та здійснення додаткового тиску на обвинувачених.

147. Право на відкритий судовий розгляд було додатково обмежене, оскільки судові рішення у цих справах не були опубліковані¹⁹¹.

2. Право на розгляд справи незалежним і неупередженим судом

148. Справи проти цивільних осіб, які обвинувачувались у приналежності до заборонених релігійних груп, шпигунстві та здійсненні диверсій в Криму, як правило,

¹⁸⁷ Інтерв'ю, проведене УВКПЛ, 23 лютого 2017 року.

¹⁸⁸ Для обґрунтування вироку суддя посилався на «особисту характеристику», складену керівником поліції Бахчисараю, де обвинувачений був описаний як особа, яка «виявляє ненависть до російськомовного населення та підтримує антиросійську пропаганду». Інтерв'ю, проведене УВКПЛ, 5 квітня 2017 року.

¹⁸⁹ Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, статті 14-15; Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод, стаття 6.

¹⁹⁰ «Хізб ут-Тахрір» – мусульманська група, що законодавством Російської Федерації вважається терористичною організацією, тоді як згідно із законодавством України вона є законною.

¹⁹¹ Навіть коли суд встановлює виняткові обставини, що могли б виправдати недопущення громадськості до судового процесу, «рішення суду, включаючи основні висновки, докази та юридичні аргументи, повинні бути оприлюднені», за винятком випадків, коли інтереси неповнолітніх вимагають іншого, або провадження стосується шлюбних суперечок чи опікунства над дітьми. Комітет ООН з прав людини, Зауваження загального порядку № 32 щодо права на рівність перед судами та трибуналами та на справедливий судовий розгляд (CCPR / C / GC / 32), п. 29.

направлялись на розгляд військовим судам Російської Федерації. Всупереч положенням міжнародного гуманітарного права такі судові процеси проводилися військовими судами, які розташовувалися поза межами окупованої території. Від початку окупації та станом на 13 квітня 2020 року УВКПЛ зафіксувало винесення вироків військовими судами в Російській Федерації стосовно 26 громадян України з Криму (25 чоловіків та 1 жінка). Судові провадження у військових судах проти ще 18 громадян України з Криму досі тривають.

149. Окрім факту проведення судових проваджень у військових судах поза межами Криму¹⁹², вони також характеризувалися недотриманням мінімальних стандартів справедливого судового розгляду, встановлених міжнародним правом прав людини, включно з гарантіями неупередженості¹⁹³. УВКПЛ отримало від адвокатів твердження, які заслуговують на довіру, що через особливий зв'язок між багатьма судьями військових судів та держави¹⁹⁴, такі судді схильні приймати рішення на користь обвинувачення під час оцінки клопотань, усних заяв чи доказів, які подаються стороною захисту. Зокрема, військові суди без обґрунтування систематично відхиляли клопотання захисту, які містили посилання на положення міжнародного гуманітарного права, застосовного до Криму як окупованої території. В одній справі сторона захисту стверджувала, що оскільки Крим є тимчасово окупованою територією, згідно з Четвертою Женевською Конвенцією, суд не може застосовувати до дій обвинуваченого кримінальне законодавство Російської Федерації. Суд відхилив цей аргумент, зазначивши у вирокі, що обвинувачений є громадянином Російської Федерації, який вчинив кримінальне правопорушення на території Російській Федерації, та не навів жодних додаткових підстав для відмови у застосуванні МПП¹⁹⁵.

150. УВКПЛ зафіксувало 25 кримінальних справ, пов'язаних із конфліктом, щодо 43 чоловіків, у яких суди¹⁹⁶ виносили обвинувальні вирoki без дотримання права на справедливий розгляд компетентним, незалежним та неупередженим судом.

151. УВКПЛ задокументувало практику визнання винними за вчинення інших злочинів обвинувачених, які спершу були затримані за підозрою у здійсненні диверсій чи тероризму. Такі вирoki ґрунтувалися на доказах, що викликають сумніви щодо їх достовірності, таких як покази, від яких свідки відмовились у суді, та спірні свідчення працівників поліції, котрі затримували цих обвинувачених. Аналіз судових рішень у цих справах також демонструє, що початкові обвинувачення в диверсіях та тероризмі були висунуті проти обвинувачених за відсутності будь-яких речових доказів. У цих справах суди не перевіряли підстави для затримання, а також не з'ясовували, чи нові обвинувачення не висуваються виключно для того, щоб виправдати свавільне затримання обвинувачених.

152. У двох показових справах громадяни України, затримані за обвинуваченням в участі в українських диверсійних групах, відправлених до Криму для вчинення терористичних актів, були в результаті засуджені до позбавлення волі за обвинуваченням у вчиненні інших злочинів. 18 травня 2017 року одного із обвинувачених засудили до трьох років позбавлення волі за обвинувачення у злочині, пов'язаним із наркотиками. Він заявив у суді, що співробітники Федеральної служби безпеки (ФСБ) катували його і змусили зізнатися на камеру, що було представлено як доказ. Він також скаржився, що наркотики, знайдені в його автомобілі, були підкинуті ФСБ. Розслідування задля перевірки його тверджень щодо свідчення проти самого себе під примусом чи підкинутих доказів не було проведене.

¹⁹² Військовий суд першої інстанції знаходиться у Ростові-на-Дону, а апеляційні провадження часто проходять у Московській області.

¹⁹³ «Неупередженість» суду передбачає, що судді не повинні мати упередженості щодо справи, яку вони розглядають, і не повинні діяти способами, що сприяють інтересам однієї зі сторін. Неупередженість суду та публічність розгляду справи є важливими складовими права на справедливий суд у розумінні пункту 1. – Стаття 14, пункт 1. Див. Комітет з прав людини, Повідомлення № 387/1989, *Картунен проти Фінляндії*, Висновок 23 жовтня 1992 року, п. 7.2.

¹⁹⁴ Чинні або відставні військові мають переважні права бути призначеними судьями військових судів. Частина 2 статті 27, Закон Російської Федерації «Про військові суди Російської Федерації».

¹⁹⁵ УВКПЛ проаналізувало 13 справ, в яких подібні клопотання були подані на різних стадіях судового провадження. У всіх 13 випадках ці клопотання були відхилені.

¹⁹⁶ Включно зі судами на території Російської Федерації, які розглядають справи щодо громадян України, які проживають у Криму.

153. В іншій показовій справі 4 серпня 2017 року суд у Криму засудив фермера з проукраїнськими поглядами до трьох років та семи місяців позбавлення волі за зберігання зброї та вибухових речовин. 29 листопада 2016 року він прикріпив на своєму будинку табличку із написом «Вулиця Небесної сотні» на згадку про протестувальників, загиблих під час подій на Майдані в січні та лютому 2014 року на материковій Україні. Через десять днів співробітники ФСБ обшукали його будинок і нібито знайшли на горіщі патрони та вибухівку, за що його й затримали. Хоча судова експертиза не знайшла доказів контакту шкіри обвинуваченого з патронами та вибуховими речовинами, а обвинувачений не визнав себе винним, стверджуючи, що справа проти нього є сфабрикованою, суд визнав його винним виключно на підставі показів співробітників ФСБ.

154. Щонайменше у 13 із загальної кількості справ із підтвердженими порушеннями права на справедливий судовий розгляд обвинувальні вироки ґрунтувалися насамперед на показах засекречених свідків. Ці свідки давали покази за захисною ширмою, із використанням обладнання для зміни голосу, що не давало змоги судді та іншим присутнім бачити їх на власні очі та чути їх справжній голос. У жодній із цих справ судді не оцінювали необхідність збереження анонімності свідків як належну підставу обмеження прав сторони захисту на повноцінний перехресний допит свідків.

155. У семи задокументованих справах із загальної кількості справ із підтвердженими порушеннями права на справедливий судовий розгляд судді надмірно поклалися на висновки експертів обвинувачення, які вивчали зміст приватних розмов підсудних. В одному конкретному випадку експертиза вийшла далеко за рамки надання лінгвістичної оцінки, як-от визначення значення окремих слів і виразів, і, по суті, надала правову кваліфікацію діям обвинувачених. Таким чином, вирішальний правовий висновок щодо участі обвинувачених у злочинній діяльності був зроблений експертами, а не суддями, які лише схвалили висновки експерта. УВКПЛ також задокументувало п'ять справ, у яких, як вбачається, не було дотримано принципу рівності сторін. У цих справах судді визнали допустимими висновки експертів обвинувачення, які містили явні недоліки, не розглянули належним чином висновки експертів сторони захисту, і відхилили клопотання сторони захисту щодо виклику експертів сторони обвинувачення для допиту в суді. В одній справі експерт, залучений стороною захисту, був допитаний в суді в якості свідка і висловив обґрунтовані сумніви щодо наявності необхідних спеціальних знань в експерта, залученого стороною обвинувачення. Експерт сторони захисту також вказав на спотворення змісту розмов при їх аналізі і застосування хибних наукових методів експертом сторони обвинувачення. Суддя зауважив, що висновки експерта сторони обвинувачення «є обґрунтованими та ґрунтуються на наукових методиках», тоді як альтернативні висновки експертів «не вказують на протилежне», не надавши належного обґрунтування переваг одного висновку над іншим.

156. У двох гучних справах суди ґрунтували обвинувальні вироки на досудових показаннях, які згодом були відкликани свідками, що підкріплює твердження практикуючих адвокатів про те, що суди в кримінальних справах стають на сторону обвинувачення. В обох цих справах свідки відкликали свої досудові показання проти обвинувачених в причетності до тероризму, стверджуючи, що показання були зроблені під примусом у формі катування. Незважаючи на це, в обох випадках суди ухвалили обвинувальні вироки на підставі свідчень, відкликаних в суді. В одній справі суд не прийняв рішення про необхідність проведення розслідування на основі заяв свідків про катування щодо них. В іншій справі суд послався на результати розслідування, проведеного Слідчим комітетом Російської Федерації, який дійшов висновку про відсутність в діях співробітників ФСБ складу злочину, та вказав на відсутність будь-яких заяв чи скарг свідка в протоколі його допиту. Суд знехтував усними показаннями свідка в суді, заявивши, що він змінив свої показання «з метою допомогти обвинуваченому уникнути кримінальної відповідальності».

3. Право на правову допомогу

157. Як було зазначено вище, МПГПП гарантує право на безоплатну та ефективну правову допомогу, яку надають адвокати, керуючись «загальновизнаною професійною етикою», без будь-якого тиску, обмежень чи надмірного втручання¹⁹⁷.

¹⁹⁷ Див. п. 58 вище.

158. Органи державної влади Російської Федерації в Криму повинні дотримуватися конфіденційності всіх контактів і консультацій між адвокатами та їхніми клієнтами, а також забезпечувати можливість для адвокатів здійснювати свої професійні функції без залякувань, перешкоджань, переслідувань чи неналежного втручання.

159. У Криму безоплатна правова допомога надається лише особам, які є обвинуваченими у кримінальних справах. УВКПЛ стурбоване тим, що адвокати, призначені державою, часто не діють в інтересах своїх клієнтів, чим порушують право обвинуваченого на ефективну правову допомогу. УВКПЛ задокументувало сім кримінальних справ, у яких, як видавалося, адвокати, призначені державою, діяли не в інтересах своїх клієнтів. Зокрема, адвокати не звертали увагу на суттєві порушення у судовому процесі, ігнорували скарги обвинувачених щодо катувань, заперечували проти клопотань своїх клієнтів під час судового розгляду і не вживали жодних заходів щодо жорсткого поводження із їхніми клієнтами з боку співробітників ФСБ, незважаючи на особисту присутність під час такого поводження¹⁹⁸.

160. В одній показовій справі щодо 24 українців-членів екіпажу, захоплених Російською Федерацією 25 листопада 2018 року біля Керченської протоки¹⁹⁹, УВКПЛ задокументувало жорстоке поводження з одним із затриманих членів екіпажу, яке відбулося на очах його адвоката, призначеного з системи безоплатної правової допомоги. Зокрема, співробітники ФСБ неодноразово сильно штовхали затриманого в плече та словесно ображали його, а адвокат не вдався до жодних дій. Пізніше під час допиту той самий адвокат намагався переконати затриманого члена екіпажу повністю співпрацювати з ФСБ та визнати свою вину за обвинуваченням у незаконному перетині державного кордону Російської Федерації.

161. В іншій показовій справі щодо імовірного зберігання вибухових речовин УВКПЛ задокументувало, що кілька адвокатів, які надавали безоплатну правову допомогу, протягом усього судового процесу постійно діяли на шкоду своєму клієнту. Під час судових засідань адвокат із системи безоплатної правової допомоги заперечував проти низки клопотань свого клієнта, які стосувалися його права на допит свідків обвинувачення. Діючи радше як прокурор, аніж як захисник, він, зокрема, стверджував, що клопотання слід відхилити, оскільки обвинувачений не зміг їх належним чином обґрунтувати та вказати повні прізвища свідків. Інші адвокати, які надавали безоплатну правову допомогу та представляли одного й того самого обвинуваченого на різних етапах, не клопотали про проведення судово-медичної експертизи його тілесних ушкоджень, які, як він заявляв, були отримані в результаті його катування співробітниками правоохоронних органів, які здійснювали його затримання, спілкувалися з прокурором під час останнього слова обвинуваченого в суді та перебивали його виступ.

162. У п'яти гучних справах, пов'язаних із обвинуваченням у шпигунстві або диверсійній діяльності, ФСБ навмисно призначила обвинуваченим адвокатів із системи безоплатної правової допомоги та відмовила їм у доступі до своїх адвокатів, найнятих за договором, тим самим позбавивши обвинувачених права бути представленими адвокатами за власним вибором. У всіх п'яти справах співробітники ФСБ використовували погрози жорстоким поводженням та обіцянки поблажливого ставлення або звільнення з-під варти, щоб змусити обвинувачених відмовитися від своїх приватних адвокатів²⁰⁰.

¹⁹⁸ Див. УВКПЛ, *Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 16 серпня 2019 року – 15 листопада 2020 року*, п. 91, текст доступний за посиланням www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/28thReportUkraine_UA.pdf

¹⁹⁹ 25 листопада 2018 року Військово-морські сили Російської Федерації атакували три українські військово-морські судна, які, як стверджується, увійшли до її територіальних вод. Двадцять чотири члени екіпажу були затримані, звинувачені у незаконному перетині російського кордону та спочатку тримались під вартою в Криму. Див. *Доповідь УВКПЛ щодо ситуації з правами людини в Україні, 16 листопада 2018 року – 15 лютого 2019 року*, пп. 99-103; *Доповідь УВКПЛ щодо ситуації з правами людини в Україні, 16 серпня – 15 листопада 2019 року*, пп. 90-94.

²⁰⁰ Див., наприклад, УВКПЛ, *Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 16 серпня – 15 листопада 2019 року*, пп. 95-96, текст доступний за посиланням www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/28thReportUkraine_UA.pdf.

163. В одній справі, наприклад, троє обвинувачених кримських татар розірвали договір зі своїми адвокатами після того, як їх спонукали це зробити співробітники ФСБ та через членів їхніх сімей попередили, що наявність «проукраїнських» адвокатів може зашкодити їхньому захисту²⁰¹. В іншій справі чоловік, обвинувачений у плануванні терористичного акту, розірвав договір із чотирма найнятими адвокатами після того, як обвинувачення визначило це умовою укладення угоди про визнання вини²⁰².

164. Адвокати також повідомили УВКПЛ, що їм погрожували за виконання своїх професійних обов'язків. В одному випадку адвокату кримського татарина, обвинувачуваного в плюванні на поліцейського під час обшуку будинку, за «активний» захист свого клієнта погрожував слідчий. Останній попередив адвоката, що він «буде позбавлений свідоцтва адвоката», і що це лише «питання часу», коли він сам стане обвинуваченим²⁰³. В іншій справі під час засідання у Верховному суді Криму прокурор погрожував адвокату застосуванням процесуальних заходів та подав до суду клопотання з проханням повідомити Адвокатську палату про порушення присяги адвоката за цитування Четвертої Женевської Конвенції та твердження, що Російська Федерація є окупаційною державою. Хоча в цьому випадку суддя відмовився ухвалювати будь-які заходи стосовно адвоката, цей інцидент, поряд із отриманими адвокатом та його колегами під час приватних розмов із суддями та співробітниками ФСБ неофіційними попередженнями припинити стверджувати, що Крим перебуває в правовому статусі окупованої території, створює ефект стримування здатності адвокатів виконувати свої професійні обов'язки належним чином.

165. 25 січня 2017 року адвоката з Російської Федерації Миколу Полозова насильно привезли на допит до офісу ФСБ у Сімферополі і попросили розкрити подробиці справи щодо його підзахисного – заступника голови Меджлісу Ільмі Умерова. Незважаючи на завданий тиск до співпраці, адвокат відмовився і послався на адвокатську таємницю; через дві з половиною години він був звільнений. Пізніше, 14 лютого 2017 року, апеляційний суд підтвердив рішення суду першої інстанції дозволити слідчому ФСБ допитати адвоката як свідка у кримінальній справі проти власного клієнта. У цьому рішенні суддя стверджував, що допит Миколи Полозова як свідка не суперечить його статусу адвоката, оскільки він нібито стосувався фактів, що мали місце до того моменту, коли він почав захищати свого клієнта. Це рішення підриває не тільки конфіденційність спілкування між адвокатами та їхніми клієнтами, а й здатність адвокатів виконувати свої професійні обов'язки без залякування, перешкоджання, переслідування чи неналежного втручання.

166. 7 грудня 2018 року районний суд Сімферополя засудив кримськотатарського адвоката Еміля Курбедінова, відомого своїм захистом критиків окупації Криму та ймовірних членів заборонених у Російській Федерації організацій, до п'яти діб адміністративного арешту за поширення через соціальні мережі екстремістської символіки. Під час судового засідання суддя проігнорував той факт, що контент, за який обвинувачували адвоката, був розміщений п'ять років тому – до введення в дію в Криму законодавства Російської Федерації, – і відхилив понад 40 клопотань його команди захисту, включно з клопотанням про забезпечення присутності прокурора, допит експерта у якості свідка та відвід судді.

167. УВКПЛ зазначає, що притягнення до відповідальності пана Курбедінова відбулося після низки попередніх інцидентів, які вказують на системне та навмисне залякування, перешкоджання, переслідування та втручання органів державної влади Російської Федерації в Криму в його професійну діяльність як захисника. У 2017 році його також притягували до відповідальності за дописи в соціальних мережах. 6 листопада 2018 року поліція вдерлася до його офісу у Сімферополі, щоб вручити йому «офіційне попередження» не займатися екстремістською діяльністю. Згодом, 18 грудня 2018 року, Міністерство юстиції Криму звернулося до Адвокатської палати у Сімферополі з вимогою анулювати членство Курбедінова, що загрожувало позбавленням права здійснювати адвокатську діяльність.

²⁰¹ Інтерв'ю, проведене УВКПЛ, 13 жовтня 2017 року.

²⁰² Інтерв'ю, проведене УВКПЛ, 2 березня 2018 року.

²⁰³ Інтерв'ю, проведене УВКПЛ, 30 листопада 2017 року.

VIII. Висновки та рекомендації

168. УВКПЛ зафіксувало порушення прав людини, що відбувалися у процесі відправлення правосуддя судовою системою України у кримінальних справах, пов'язаних з конфліктом. Вони мали місце на всіх стадіях кримінальних проваджень, починаючи з моменту арешту і закінчуючи затвердженням судами угод про визнання винуватості, які були укладені під примусом, що ставить під значний сумнів справедливість цих судових проваджень. Багато проблем правами людини, описаних у доповіді, притаманні не тільки судовим провадженням, пов'язаним з конфліктом.

169. Хоча більшість з цих порушень продовжували відбуватись протягом усього звітного періоду, висновки УВКПЛ дозволяють стверджувати, що кількість нападів на адвокатів та випадків тиску на суддів з боку обвинувачення та груп, які заохочують до насильства, зменшилися з 2018 року. Крім того, кількість порушень права на свободу упродовж судового розгляду зменшилась у зв'язку тим, що положення ч.5 ст. 176 Кримінального процесуального кодексу України втратили чинність у червні 2019 року.

170. Більшість цих порушень насправді можуть бути усунені через існуючі процесуальні гарантії та не потребують внесення змін до законодавства, оскільки вони здебільшого є наслідком того, що органи державної влади не застосовують відповідні гарантії справедливого судового розгляду або толерують порушення по відношенню до осіб, які піддаються кримінальному переслідуванню за участь у самопроголошених «республіках» або зв'язки з ними. З метою забезпечення дотримання права на свободу, всі твердження про незаконний арешт мають бути розслідувані відповідно до статті 371 Кримінального кодексу України. Суди повинні забезпечити, щоб їх ухвали про тримання під вартою підозрюваних і обвинувачених під час судового розгляду відповідали вимогам статей 176 та 177 КПК України, а адвокати мають нести дисциплінарну відповідальність за порушення правил адвокатської етики. Аналогічним чином, будь-яке втручання у незалежність суддів має розслідуватись у відповідності до статей 376 чи 377 Кримінального кодексу України. Злочини проти адвокатів повинні розслідуватись відповідно до статей 397-400 Кримінального кодексу, враховуючи особливий статус жертв та їх потреби у захисті. В силу ч. 6 ст. 474 Кримінального процесуального кодексу України, судді мають право вимагати будь-які документи, які вони вважають необхідними вивчити під час перегляду угод про визнання винуватості, з тим, щоб переконатись у дійсності намірів обвинувачених визнати свою винуватість.

171. Попередження інших порушень потребує внесення змін до законодавства, як це викладено в рекомендаціях нижче.

172. Висновки УВКПЛ свідчать про те, що у самопроголошених «республіках» органи, що розглядають справи, пов'язані з конфліктом, не є ані незалежними, ані неупередженими, а самі «провадження» переповнені порушеннями міжнародних стандартів прав людини щодо справедливого судового розгляду, а також свавільними затриманнями, застосуванням катувань та залякуваннями.

173. У Криму продовження всеохопного застосування кримінального законодавства Російської Федерації, а також спосіб, у який застосовуються кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство, порушують як міжнародне гуманітарне право, так і міжнародне право прав людини. Влада Російської Федерації повинна дотримуватися своїх зобов'язань окупаційної держави та забезпечувати дотримання загальних принципів права та права на справедливий судовий розгляд.

174. Більшість порушень міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, описаних у цій доповіді, мають систематичний характер і можуть вважатися військовими злочинами.

175. Сформульовані нижче рекомендації включають заходи щодо запобігання подальшим порушенням права на справедливий судовий розгляд не лише у кримінальних справах, пов'язаних з конфліктом. Деякі рекомендації взяті з попередніх доповідей УВКПЛ щодо ситуації з правами людини в Україні, оскільки вони залишаються актуальними.

176. Рекомендації Уряду України:

- *Верховній Раді України:*

- a) **Забезпечити відповідність будь-якого законодавства щодо кримінальної відповідальності суддів міжнародним стандартам, що гарантують їх незалежність через функціональний імунітет. Положення, що криміналізують протиправні дії суддів, повинні бути сформульовані достатньо чітко, щоб гарантувати їхню незалежність та функціональну недоторканність при тлумаченні закону, дослідженні фактів або оцінці доказів;**
- b) **Внести зміни до процедури початку розслідувань щодо суддів, щоб забезпечити кращий захист від спроб впливу через процесуальні гарантії для всіх суддів;**
- c) **Внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України та забезпечити можливість повного перегляду кримінальних справ, які розглядалися у порядку спеціального судового провадження (in absentia), в тому числі після ухвалення вироку, на вимогу обвинуваченого, який здався або був затриманий українською владою;**
- *Державному бюро розслідувань:*
 - d) **Своєчасно та ефективно розслідувати всі заяви про незаконні арешти, катування чи жорстоке поводження, що вчинені правоохоронцями в контексті кримінального переслідування за злочини, пов'язані з конфліктом;**
- *Офісу Генерального Прокурора:*
 - e) **Забезпечити чітку кримінальну кваліфікацію нападів на суддів та адвокатів у відповідності до Кримінального кодексу України, яка буде відображати їх справжню природу та тяжкість;**
 - f) **Забезпечити своєчасне та ефективне розслідування порушень прав людини, які, як стверджується, були вчинені військовослужбовцями та співробітниками правоохоронних органів в контексті кримінального переслідування за злочини, пов'язані з конфліктом;**
 - g) **Попереджати дії прокурорів, що створюють невинуваті затримки у судових провадженнях;**
 - h) **Закрити всі розслідування за статтею 375 Кримінального кодексу України стосовно суддів;**
- *Національній поліції, Службі безпеки України:*
 - i) **Припинити широке тлумачення поняття триваючого злочину з метою виправдання арештів без ухвали суду та обмежити такі арешти виключно ситуаціями, коли є нагальна потреба у запобіганні чи припиненні злочину;**
- *Національній поліції:*
 - j) **Забезпечити ефективне реагування на напади на адвокатів та їх розслідування;**
- *Міністерству юстиції України:*
 - k) **Забезпечити реєстрацію всіх скарг щодо професійної та етичної поведінки адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу у кримінальних справах, пов'язаних з конфліктом, та направлення таких скарг до відповідних рад адвокатів для проведення належної оцінки та накладення дисциплінарних стягнень у випадку, якщо це є обґрунтованим;**
- *Суддям:*
 - l) **Проводити оцінку обґрунтованості та необхідності тримання осіб під вартою відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України та міжнародних стандартів прав людини;**
 - m) **При розгляді угоди про визнання винуватості, вимагати надання будь-яких доказів на підтвердження вини коли є підстави вважати, що обвинуваченого піддавали катуванню чи жорстокому поводженню або іншим чином примусили визнати вину;**

- n) Зобов'язувати розслідувати всі заяви про жорстоке поводження, катування, насильницькі зникнення, свавільні арешт чи затримання;
- o) Не допускати невинуватих затримок у судових провадженнях шляхом запобігання випадкам наявки сторін за допомогою існуючих процесуальних заходів, а саме шляхом постановлення ухвали про привід або накладення грошового стягнення;

- Органам судової влади:

- p) Пришвидшити судові реформи та прискорити проведення конкурсу на зайняття вакантних посад суддів для подолання нестачі суддів у судах першої інстанції.

177. Самопроголошеній «Донецькій народній республіці» та самопроголошеній «Луганській народній республіці»:

- a) Припинити практику «адміністративного арешту» та «превентивного затримання»;
- b) Припинити розгляд «кримінальних справ» у закритих «засіданнях» без поважних причин;
- c) Припинити практику катування та залякування з метою примушення до визнання винуватості та припинити використовувати зізнання, надані під примусом, у «кримінальних справах»;
- d) Забезпечити для всіх затриманих або обвинувачених у «злочинах» осіб негайний та необмежений доступ до адвоката;
- e) Припинити практику порушення права особи бути засудженим у своїй присутності.

178. Самопроголошеній «Донецькій народній республіці»:

- a) Негайно припинити застосування смертної кари та утриматися від проведення страт, пов'язаних з минулими «вироками»
- b) Утриматися від практики свавільного тримання під вартою на підставі "постанови" прокурора.

179. Міжнародній спільноті, в тому числі Уряду Російської Федерації:

- a) Використовувати всі доступні канали для впливу на самопроголошені «республіки» щоб забезпечити дотримання прав людини для осіб, ув'язнених на підконтрольній їм території;
- b) Використовувати всі доступні канали для впливу на самопроголошені «республіки», щоб припинити практику свавільних арештів та затримань, насильницьких зникнень, катувань та жорстокого поводження з ув'язненими, та припинити будь-яку практику, яка порушує їхнє право на справедливий судовий розгляд.

180. У контексті Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, Україна, тимчасово окупованих Російською Федерацією, - Уряду Російської Федерації:

- a) Сприяти безпечному та безперешкодному доступу до Криму, щоб дозволити Моніторинговій місії з прав людини в Україні УВКПЛ виконувати свій мандат;
- b) Дотримуватись кримінального законодавства, яке діяло в Криму в 2014 році до початку окупації, зокрема, утримуючись від застосування кримінального законодавства Російської Федерації в Криму;
- c) Забезпечити оперативне, незалежне, неупереджене, ретельне та ефективне розслідування всіх заяв про порушення прав людини, включаючи жорстоке поводження, катування та насильницькі зникнення;
- d) Забезпечити дотримання презумпції невинуватості та заборони самовикриття під примусом;
- e) Утриматись від порушень права обвинуваченого на допомогу адвоката за власним вибором;
- f) Припинити практику використання військових судів для кримінальних переслідувань цивільних осіб, які обвинувачуються в

- членстві в заборонених релігійних групах або здійсненні шпигунської діяльності чи диверсій в Криму;
- g) Забезпечити можливість адвокатів, найнятих обвинуваченими, виконувати свої обов'язки без залякування, цькування чи неправомірного втручання;
 - h) Забезпечити доступ представників громадськості до судових засідань і проводити закриті судові засідання лише за наявності виняткових обставин.

* * *

Додаток 1

Покровськ (раніше Красноармійськ)

Двадцять четвертого березня 2015 року невстановлені озброєні чоловіки у військовій формі увірвалися в будинок пана П. в Кураховому (територія, що контролюється Урядом). Після обшуку будинку вони зв'язали пана П. та його друга, пана Б., (55 років і 33 роки відповідно), зав'язали їм очі, та після цього вісім днів тримали їх без зв'язку із зовнішнім світом у підвалі в Покровську. Упродовж цього час викрадачі допитували їх та вимагали зізнатися у плануванні терористичного акту або викрадення українського солдата. Двох чоловіків тримали окремо, їх регулярно били, в тому числі кийками та киянкою (яку винуватці називали «молотом правди»). Викрадачі також заламували чоловікам руки, душили та катували електричним струмом. Щонайменше три рази вони імітували страту пана Б., стріляючи пістолетом над його головою, а також погрожували викрасти і нанести шкоду зятю пана П. Постраждалі змушені були написати заяви, у яких вони зізналися у членстві у збройних групах самопроголошеної «Донецької народної республіки».

25 березня радник голови СБУ опублікував у Facebook інформацію про затримання двох бойовиків²⁰⁴. Не маючи інформації про місце перебування пана П., його дружина повідомила про його викрадення в поліцію. Вона також звернулася до СБУ та командування збройних сил, які заперечували причетність до викрадення чоловіка.

31 березня, викрадачі перевезли затриманих до Маріуполя та передали їх СБУ, де їх арешт був врешті офіційно зареєстрований, через сім днів після фактичного затримання. Співробітники СБУ пред'явили обом чоловікам їх зізнання та сказали повторити їх слідчому. За відсутності їх адвокатів, призначених з системи безоплатної правової допомоги, та під погрозами подальших катувань, жертви підписали офіційні заяви, в яких вони зізнавалися у вчиненні зазначених діянь, та протоколи арешту з неправдивим часом затримання²⁰⁵. 3 квітня суд помістив їх під варту.

У грудні 2015 року та червні 2016 року пан Б. подав дві скарги до прокуратури щодо незаконного затримання та жорстокого поводження з боку його викрадачів, які, як він вважав, були службовцями СБУ. Військова прокуратура ініціювала розслідування, яке, однак, не дало жодних результатів. Як стверджується, слідчий лише допитав обох потерпілих і неодноразово намагався закрити розслідування. Пан Б. оскаржував ці спроби закрити розслідування, і суд скасував відповідні постанови слідчого. Це, однак, не призвело до жодного прогресу, оскільки, як повідомляється, прокурори не вживали жодних подальших кроків для розслідування скарг пана Б. Суд також відхилив як необґрунтовані численні клопотання пана Б. щодо зобов'язання прокурора провести певні слідчі дії²⁰⁶.

Обидві жертви скаржилися на якість юридичної допомоги, яка надавалась їхніми адвокатами, призначеними з системи безоплатної правової допомоги. Обидва адвокати не тільки наполягали на тому, щоб вони визнали свою винуватість в обмін на пом'якшення покарання, а й відмовились підтримати скарги обвинувачених щодо викрадення та катування. Пану Б. довелося скласти скаргу та оскаржувати постанови слідчого про закриття кримінального провадження самостійно.

Упродовж двох років, суд проводив засідання лише один раз на місяць, під час яких він постійно продовжував строк тримання під вартою для обох обвинувачених, незважаючи на те, що прокурори не довели обґрунтованість та необхідність

²⁰⁴ Допис містить розмиті фотографії двох чоловіків, в яких все одно можна впізнати двох чоловіків, викрадених 23 березня 2015 року. Доступний за посиланням www.facebook.com/markian.lubkivskiy/posts/1553467821582510.

²⁰⁵ Відповідно до ухвали Жовтневого районного суду м. Маріуполя від 3 квітня 2015 року, обидва чоловіки були затримані в порядку статті 208 Кримінального процесуального кодексу України ввечері 31 березня 2015 року. Ухвала доступна за посиланням reyestr.court.gov.ua/Review/48971204.

²⁰⁶ Див., наприклад, ухвали Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 13 липня 2016 року (доступна за посиланням reyestr.court.gov.ua/Review/59467989) та від 5 серпня 2016 року (доступна за посиланням reyestr.court.gov.ua/Review/59467884).

застосування цього запобіжного заходу²⁰⁷. 14 вересня 2017 року суд звільнив pana П. з під варти та поклав на нього особисте зобов'язання не виїжджати за межі України та з'являтися до суду²⁰⁸. Після цього рішення прокуратура звернулась до Вищої ради правосуддя з вимогою притягнути суддів до дисциплінарної відповідальності. Судді стверджували, що така вимога становила неправомірний тиск з боку обвинувачення і втручання в їх незалежність у справі, розгляд якої тривав²⁰⁹.

27 грудня 2017 року пан Б. був переведений до Донецька в рамках одночасного звільнення затриманих. Він повідомив УВКПЛ, що погодився на «обмін», оскільки це був єдиний спосіб бути звільненим. Пан Б. не повернувся на територію, підконтрольну Уряду, для участі в судовому розгляді, побоюючись бути заарештованим ще раз. Його справа була виділена зі справи pana П. і він був оголошений у розшук.

23 червня 2018 року пан П. був визнаний винним у сприянні діяльності терористичної організації, що те, що прихистив свого друга pana Б. (якого, хоч і не визнали винним, проте вважали членом збройних груп самопроголошеної «Донецької народної республіки») та призначили покарання у вигляді чотирьох років та восьми місяців позбавлення волі²¹⁰. Він був звільнений негайно, оскільки вже відбував строк покарання перебуваючи під вартою протягом судового розгляду²¹¹.

Луганськ

12 березня 2018 року жінку, яка намагалася перетнути лінію зіткнення у Станиці Луганській, заарештували «службовці» самопроголошеної «Луганської народної республіки». На неї одягнули кайданки та відвели її до карети швидкої допомоги, яка стояла неподалік, де її обшукали, вдарили декілька разів у обличчя та вилучили в неї паспорт, гроші та мобільні телефони. Зловмисники пояснили, що її підозрюють у збиранні інформації на користь української влади.

Троє озброєних чоловіків у балаклавах та камуфляжній формі одягли мішок їй на голову та відвезли «міністерства державної безпеки» у м. Луганську, де її сім годин катували чотири невідомі чоловіки. Зловмисники били її електричним струмом по ногах, лупцювали по спині та били книжкою по голові. Вони звинуватили її в роботі на українську владу і змусили її «зізнатись». Вночі її зачинили в камері, яка, як вона вважала, була неофіційним місцем позбавлення волі. У розмові з УВКПЛ вона скаржилася, що їй було жахливо, а в камері не було санітарних умов.

Упродовж кожного за наступних десяти днів жертву допитували в «міністерстві державної безпеки» по п'ять годин, протягом яких її знову били. Їй також погрожували сексуальним насильством, і сказали, що її родичів затримують. Вона була змушена зізнатися у співпраці з Урядом України. Під час медичного огляду після її звільнення було встановлено, що побої призвели до пошкоджень її ребер та легенів. Під час ув'язнення вона не мала змоги контактувати з зовнішнім світом.

Ще через десять днів, 2 квітня 2018 року, жінку привезли до «слідчого», який самостійно записав її покази навіть не провівши допиту. Вона підписала документ з її показами не прочитавши його, в обмін на те, що їй дозволять побачити свою дочку. Приблизно в той же час її дочка дізналась про затримання та найняла адвокатку, яка, за вказав слідчий, мала право приймати участь у таких справах. Коли потерпіла зустріла адвокатку і показала їй синці, спричиненні побиттям, адвокатка прокоментувала: «Чим швидше вас засудять, тим краще».

²⁰⁷ Прокурори стверджували, що обвинувачені могли втікти після звільнення; суд у відповідь послався на частину 5 статті 176 Кримінального процесуального кодексу України.

²⁰⁸ Ухвала Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 14 вересня 2017 року, доступна за посиланням reyestr.court.gov.ua/Review/68855569.

²⁰⁹ Повідомлення суддів Красноармійського міськрайонного суду Донецької області щодо втручання в їхню незалежність з боку прокуратури від 18 грудня 2017 року, доступна за посиланням www.vru.gov.ua/content/file/3575-0-6-17_.pdf.

²¹⁰ Вирок Красноармійського міськрайонного суду Донецької області, доступний за посиланням reyestr.court.gov.ua/Review/74877447.

²¹¹ Там само. Суд зменшив строк покарання з розрахунку один день попереднього ув'язнення за два дні позбавлення волі.

Через кілька днів жінку доставили до одного з кабінетів в «міністерстві державної безпеки», де перебували декілька «службовців» та було відеообладнання. Один з «службовців» націлив пістолет їй у голову і змусив прочитати зізнання, яке було записане на відео та опубліковано в Інтернеті.

У червні 2018 року жінку перевели до СІЗО в Луганську, і її справа була передана до «військового суду» «Луганської народної республіки», який розглядав її у закритому «судовому засіданні». 31 жовтня 2018 року «суд» визнав її винною у «державній зраді» та призначив покарання у вигляді 12 років та 6 місяців позбавлення волі з конфіскацією майна. Вона подала апеляцію, але «верховний суд» підтримав «вирок».

У квітні 2019 року потерпілу перевели у виправну колонію, з якої її звільнили 29 грудня 2019 року в рамках одночасного звільнення затриманих.

Донецьк

11 червня 2016 року група «патрульних поліцейських» самопроголошеної «Донецької народної республіки» наблизилась до чоловіка на вулиці в Горлівці та відвела його до «відділення внутрішніх справ» для «перевірки». У «відділенні» кілька невідомих «оперативних уповноважених» одягли кайданки на чоловіка і притиснули його стільцем до підлоги. Вони почали катувати його, щоб змусити «зізнатися», запитуючи, чим незаконним він займався і для кого. Чоловіки одягали протигаз йому на обличчя, щоб жертва починала задихатись, а потім завдавали ударів у обличчя, продовжуючи ставити запитання. Вони продовжували катувати його з перервами до полудня наступного дня, а потім одягли мішок на голову та відвезли до «Ізоляції», одного з місць несвободи.

У «Ізоляції» кілька чоловіків у балаклавах та камуфляжній формі відвели його до підвальної кімнати та прив'язали до столу. Вони під'єднали до його кінцівок дроти від військового польового телефону та почали бити електричним струмом, наказавши йому «зізнаватися», поступово збільшуючи силу струму. Зловмисники поливали його водою «для кращої провідності» і били його. У якийсь момент зловмисники почали застосовувати «покращений метод» катування: вони роздягли жертву, приєднали один електрод до його геніталій, а інший – до металевої трубки, яку встромили в його задній прохід, після чого продовжили завдавати ударів електричним струмом. Потерпілий характеризував біль як нестерпний, як ніби його область таза розривалася. Його катували упродовж трьох годин, під час яких він кілька разів непритомнів і блював кров'ю. Він погодився визнати все, що йому наказали.

Потерпілого утримували в «Ізоляції» два роки, на підставі рішень «прокурора». На початковому етапі затримання відбувалось у вигляді «адміністративного арешту». Жоден «суддя» не переглядав питання його ув'язнення. Охоронці та деякі інші ув'язнені, які були з ними у змові, били, залякували і жорстоко поводитися з ним протягом усього часу ув'язнення.

У лютому 2017 року «слідчий» з «міністерства державної безпеки» кілька разів проодив допитував жертви. Під час цих допитів слідчий не задавав питання, а просто записував злочинні діяння, інкриміновані жертві, і просив запам'ятовувати їх. Коли жертва зустрівся зі своєю адвокаткою, яку найняли його рідні, він поскаржився їй на катування, але адвокатка це проігнорувала. Потерпілий вважає, що адвокатка лише допомагала «стороні обвинувачення». Вона залишила жертву під час декількох допитів і не намагалася захищати його в «суді».

Влітку 2017 року справу потерпілого передали до «військового трибуналу», який розглядав її у закритому режимі. Чоловік описав «судовий процес» як «шоу» – його адвокатка нічого не робила, а «суддя» просив його не заперечувати проти заяв прокурора, та лише повторювати те, що він казав «слідчому». 16 грудня 2017 року «суд» визнав обвинуваченого винним у шпигунстві, замаху на терористичний акт та незаконному зберіганні вибухових речовин, і призначив йому покарання у вигляді 22 років позбавлення волі та штрафу в розмірі 100 000 рублів (приблизно 1 500 доларів США). «Суддя» порадив йому не оскаржувати вирок і чекати, коли його «обмінюють».

29 грудня 2019 року жертву звільнили з виправної колонії в рамках одночасного звільнення затриманих.

Арешт і ув'язнення Олега Сенцова Російською Федерацією

Кримчанин та кінорежисер Олег Сенцов був затриманий ФСБ Російської Федерації у Сімферополі 10 травня 2014 року. Службовці ФСБ напали на нього біля його будинку, побили його та вивезли з місця нападу, не надавши жодних пояснень щодо затримання. Зловмисники не повідомили пану Сенцову, куди його везуть, а також не повідомили йому, що вони є правоохоронцями. Після прибуття до будівлі ФСБ жертву піддавали катуванню близько трьох годин, щоб примусити до дачі показів проти себе та інших осіб у координації ймовірних терористичних актів у Криму. Службовці ФСБ били пана Сенцова кулаками та дерев'яною битою, душили його поліетиленовим пакетом, поки він не знепритомнів. Він також зазнав сексуального насильства: службовці ФСБ роздягли його та погрожували згвалтувати битою. Протягом ночі Сенцова тримали у приміщенні ФСБ без належного процесуального оформлення, і лише наступного дня його затримання було задокументовано офіційно.

Коли пан Сенцов перебував в ізоляторі тимчасового тримання в Сімферополі, йому був призначений державний адвокат, який, як вбачається, не виявляв справжнього інтересу працювати над справою. Пан Сенцов поскаржився адвокату на катування, яке він зазнав, і пов'язаний з цим тиск щодо надання свідчень проти себе. Адвокат не звернув увагу на ці твердження і не вжив жодних заходів.

Приблизно через тиждень пана Сенцова депортували до Російської Федерації. Незважаючи на те, що він повідомляв про катування як до, так і під час судового розгляду, жодній особі, яка була причетна до катування, не було пред'явлено обвинувачення. Незважаючи на те, що головний свідок обвинувачення стверджував протягом судового розгляду, що він надав свідчення під катуванням, військовий суд у Російській Федерації визнав пана Сенцова винним та призначив йому покарання у вигляді 20 років позбавлення волі у колонії особливого режиму.

З осені 2017 року і до самого звільнення у вересні 2019 року його утримували у виправній колонії «Білий ведмідь» на крайній півночі Росії, за тисячі кілометрів від Криму.

Пан Сенцов повідомив про численні спроби службовців ФСБ та службовців Федеральної служби виконання покарань змусити його прийняти громадянство Російської Федерації. Звернення українського консула та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за дозволом відвідати пана Сенцова регулярно відхилялися Урядом Російської Федерації на тій підставі, що пан Сенцов був громадянином Російської Федерації.

Пан Сенцов був звільнений 7 вересня 2019 року в рамках одночасного звільнення затриманих, яке відбулося між Україною та Російською Федерацією, після його помилування Президентом Російської Федерації.